

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Lenka Matoušková

Mohammad Réza Pahlaví: Spojené státy americké a šáhův exil (1979 - 1980)

Mohammad Reza Pahlavi. United States of America and the shah's exil
(1979 - 1980)

Praha 2014

Vedoucí práce: PhDr. Stanislav Tumis, M.A., Ph.D.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 29. července 2014

.....
Lenka Matoušková

Poděkování

Rády bych poděkovala panu PhDr. Th.B. Stanislavu Tumisovi, M.A., Ph.D. především za trpělivost a vstřícnost při vedení této práce.

Také bych chtěla poděkovat Mgr. Lucii Schürerové a Mgr. Petru Homolkovi za neocenitelnou pomoc při korekturách textu a svým blízkým za stálou podporu.

Klíčová slova:

šáh, Pahlaví, Írán, Islámská revoluce, Carter, Spojené státy, exil, 1979, 1980

Key words:

shah, Pahlavi, Iran, Islamique Revolution, Carter, United States, exil, 1979, 1980

Abstrakt:

Práce se věnuje období let 1979 - 1980, kdy islámská revoluce nastolila složité vztahy mezi novou íránskou vládou, šáhem Mohammadem Rézou Pahlavím a vládou Spojených států amerických v čele s prezidentem Jimmym Carterem.

Cílem je především prozkoumat souvislosti mezi šáhovým exilem a děním v americké administrativě.

První část se zabývá nástupem dynastie Pahlaví a jejím působení v dějinách Íránu.

Druhá část přibližuje exilová léta, kdy šáh musel často měnit místo svého pobytu, a složitý názorový vývoj mezi předními členy vlády Spojených států v otázce pobytu šáha ve Spojených státech.

Třetí část je stručným nástinem dalších navazujících událostí ve Spojených státech a vývoje exilové vlády po šáhově smrti v roce 1980.

Abstract:

My thesis is dedicated to the period of years 1979 – 1980, when the islamic revolution in Iran established complicated relationships among a new Iranian government, shah Mohammad Reza Pahlavi and a government of United States of America with the head president Jimmy Carter.

The aim is to map a context between shah's exile and happening in U.S. administrative.

The first part deals with the onset of Pahlavi dynasty and its effect on the history of Iran.

The second part presents exile years when the Shah had to frequently change his place of residence, and complicated development of opinions among leading members of the government.

The third part contains a brief outline of other following happening in United States and the development of the exile government after the Shah's death in 1980.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Předrevoluční Írán	11
3. Revoluce a krizové fáze exilu	17
3.A Revoluce	17
3.B Šáhův exil – první fáze	26
3.C Exil – druhá fáze	36
4. Závěrečné období exilu	46
4.A Důsledky.....	46
4.B Třetí fáze	51
5. Závěr	55
6. Prameny a literatura	58

1. Úvod

Islámská revoluce v Íránu změnila na celém světě náhled na tuto zemi. Do té doby byl íránský šáh Mohammad Réza Pahlaví považován světovými mocnostmi za strategického partnera a osvíceného vládce, který dovede Íránce do moderní doby, přičemž zároveň dokáže respektovat tradice země. Po jeho odchodu se vlády ujala muslimská fundamentální garnitura a pověst šáha se od základů změnila. Při výkladu tohoto období moderních dějin se najednou staly hlavním tématem zločiny spáchané během šáhovy vlády.

Spojené státy americké byly v té době již mnoho let předním světovým vůdcem, avšak sedmdesátá léta 20. století a především přelom sedmdesátých a osmdesátých let byly pro americkou vrcholnou administrativu obdobím ekonomických i bezpečnostních krizí, které měly zásadní vliv na vývoj domácí i zahraniční politiky. Ve spojení s Íránem bylo nejčastěji skloňováno jméno prezidenta Cartera, jehož prohraná kandidatura na druhé volební období bývá často přisuzována právě islámské revoluci, Teheránské krizi i otázce šáhova exilu. Lze říci, že tyto události měly pravděpodobně velký vliv, i když rozhodně nebyly rozhodujícím faktorem.

Období šáhova života v exilu odborná literatura často charakterizuje pouze následující větou: „*V Egyptě našel exil svržený íránský šáh Mohammad Réza Pahlaví (1919-1980), jenž byl v Káhiře pochován v Rafáího mešitě.*“¹ Toto shrnutí je velmi zavádějící a naprosto zastírá období zhruba 16 měsíců, kdy otázka šáhova dalšího pobytu vyvolávala v politických kruzích některých západních států velkou paniku a rozpory.

Tohoto tématu se dotýká veškerá literatura pojednávající o šáhově životě, ovšem často jen velmi okrajově a neúplně.

Je velmi zajímavé pospojovat jednotlivé informace a vytvořit komplexní náhled na toto velmi krátké, ale intenzivní životní období jednoho z nevlivnějších mužů muslimského světa druhé poloviny 20. století, který se doslova přes noc stal personou non grata a který náhle začal představovat závažný a nepříjemný problém pro své bývalé politické partnery. Ukázala se mimo jiné i křehkost diplomatických a ekonomických

¹ Bareš, L., Veselý, R., Gombár, E.: *Dějiny Egypta*. Brno: NLN, 2009, s. 634.

vztahů mezi západním světem, který ochromila možnost přerušení dodávek íránské ropy, a Středním východem, jenž tyto ropné zdroje vlastnil.

Materiál jsem rozdělila do tří hlavních částí. Úvodní kapitola se zabývá především nástupem dynastie Pahlaví na íránský trůn a jejím působením v zemi. Neklade si za cíl hodnotit, slouží jako úvod do problematiky íránského předrevolučního vývoje, kdy překotný hospodářský vývoj zemi sice posunul rychle dopředu, ale značně vyčerpал její ekonomické možnosti.

Druhá část se nejprve dotýká sociálních nálad v zemi a analyzuje bezprostřední i dlouhodobé příčiny Íránské islámské revoluce a její vývoj roku 1978, který nakonec donutil šáha k odchodu do exilu. Věnuje se ale především klíčovému tématu, tedy samotnému šáhovu pobytu v exilu a souvislostem s americkou administrativou. Zaměřuji se zejména na okolnosti přesunů v kontextu celkového politického klimatu a názorový vývoj při rozhodovacích procesech v kontextu vlivu USA. Též neopomím názory a postoje důležitých osobností, zejména ze Spojených států amerických, jako byli Jimmy Carter, Zbigniew Brzezinski nebo Cyrus Vance.

Třetí část pojednává o přímých důsledcích íránské krize pro politický vývoj USA, a také v krátkosti analyzuje vývoj exilové vlády po smrti šáha, kdy státy odmítající umožnit šáhovi exil na svém území, hostily později ochotně novou exilovou vládu v čele se šáhovým synem.

V práci též věnuji pozornost návaznostem mezi jednotlivými přesuny šáha do konkrétních zemí – pro zachování přehlednosti časové linie je chronologický postup nejvhodnější.

Pro dosažení komplexního a pokud možno objektivního pohledu na věc jsem vycházela ze zdrojů psaných evropskými, americkými, arabskými i íránskými autory. Vedle Lyn Boydové nebo Marvinu Zonise jsem informace čerpala i u Abbáse Milaniho, Houfanga E. Chedabiho nebo Gholama Rezy Afkhámího.

Pramenná základna se omezuje pouze na deníky účastníků nebo pamětníků, z nichž je bohužel část veřejnosti nepřístupná nebo velmi obtížně dostupná. S několika z nich však pracuje memoárová literatura, především paměti třetí šáhovy manželky Farah Pahlaví. Tento pramen je přirozeně silně subjektivní a při jeho zpracování je třeba postupovat velmi kriticky, avšak je vhodným pro chronologické řazení jednotlivých

událostí a přes jeho subjektivitu je zde možné čerpat některé důvěrné údaje. Díky tomu také disponujeme některými soukromými informacemi, komentáři a názory.

Podobný materiál poskytují i knihy Jimmyho Cartera² nebo Hamiltona Jordana³, na které je však díky přirozené subjektivitě pohlížet taktéž kriticky.

Autobiografie napsali také šáh Réza Pahlaví a jeho syn. Šáhovy paměti psané během exilového života se vyznačují množstvím osobních poselství a často uhýbají od tématu; pracuje se s nimi tedy poměrně těžce a jsou spíš obrázkem jeho původní ideologie. Kniha jeho syna se pak z větší části věnuje pouze zbytkům slávy rodiny.

Velmi důležitým zdrojem pro mne byl studijní materiál doktorky Lyn Boydové z jihokaliifornské univerzity vydaný Geortownskou univerzitou pro potřeby *Institutu studia diplomacie*⁴. Téma pojednává značně kriticky, především co se týče americké administrativy prezidenta Cartera. Soustřeďuje se však natolik na vliv Spojených států, že dílčí témata, s nimiž pracuje, zůstávají nedopracována.

V otázce šáhova života jsem z velké části vycházela též z prací mapujících jej komplexně, jež vyšly převážně v osmdesátých letech; bylo poměrně složité najít nějaký modernější pramen. Výjimku tvoří kniha Abbáse Milaního z roku 2011. Jedná se navíc o autora íránského původu, jenž dobře dokumentuje některé body tamější mentality.

Pro problematiku Carterovy administrativy ve své práci používám především texty Donalda Spencera a analýzu Carterovy vlády z pera Johna Dumbrella. Prameny jsou značně kritické, což se odráží i na celkovém vyznění práce.

Pro představu o ovlivňování veřejného mínění jsem do bibliografie zařadila také několik článků z *New York Times*, *the Times* a *International Herald Tribune* vycházející ve švýcarském Curichu, který byl publikován spolu s velkými americkými deníky *New York Times* a *Washington Post*, z let 1979 – 1981. Právě *Washington Post* bohužel neposkytuje v internetových archivech články před rokem 1986. Jako zdroj novinového materiálu mi sloužila Sběrka novin Národního archivu ČR a archiv *The New York Times*.

² Carter, J.: *Keeping Faith: Memoirs of a President*. Fayetteville: University of Arkansas, 1995.

³ Jordan, H.: *Crisis. The Last Year of The Carter Presidency*. New York: G. P. Putnam Son's, 1982.

⁴ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

Pro vývoj antiamerikanismu mi byl nápomocen text Evy Saterové zabývající se jím především v Íránu a Saúdské Arábii v období studené války.⁵

Toto téma nelze kvalitně zpracovat pouze na základě pramenů v českém jazyce. Stejně tak jsou v České republice omezené i zdroje cizojazyčné literatury. Z uvedených důvodů jsem převážnou část podkladů čerpala ze zdrojů univerzitní knihovny v Cambridgi, Institutu severoamerických studií Johna F. Kennedyho v Berlíně, Sbírkou novin Národního archivu ČR a z online katalogu JSTOR. V otázce zdrojů jsem se snažila kontaktovat historické spolky a vysoké školy ve vzdálenějších zemích světa, především na Bahamách a v Panamě. Bohužel o spolupráci neměly zájem.

⁵ Taterová, E.: *Kořeny a vývoj antiamerikanismu v Íránu a Saúdské Arábii během studené války* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/aktualni-cislo-2-2010/clanky/koreny-a-vyvoj-antiamerikanismu-v-iranu-a-saudske-arabii-behem-studene-valky.html>.

2. Předrevoluční Írán

Na počátku 20. století se Persie nacházela pod vládou absolutistické dynastie Kadžárovců. Zásadní vliv v zemi měly především carské Rusko, resp. později Sovětský svaz, a Velká Británie, jež ovládala řadu významných postů, především v ropném průmyslu.

Již od poloviny devatenáctého století byl Írán silně zájmovou oblastí především pro koloniální velmoc Velkou Británii. Ta si zde udržovala silné postavení už za dynastie Kadžárovců. Silně se podílela i na státním převratu Chána Rézy Pahlavího v roce 1921, jenž měl mimo jiné upevnit moc Spojeného království, oslabenou po první světové válce.⁶

Velká Británie měla v Persii, a později také v Íránu, velký zájem na těžbě ropy a na ropném průmyslu. Británie dlouhá léta navenek respektovala moc vládnoucích vrstev ve státě. Ovšem díky četným pro ni výhodným smlouvám (zejména koncesi na téměř dvě třetiny ropného průmyslu) a vysokým finančním investicím, udržujícím v chodu státní rozpočet, si osobovala právo přímo ovlivňovat chod země.⁷ Když se tedy perská vláda rozhodla z některých dohod vyvázat a zvolila si jako hlavního koaličního partnera Spojené státy americké, byl to pravděpodobně hrozící pokles vlivu na Středním východě, který donutil Spojené království podpořit změnu režimu.

Ani Chán Réza Pahlaví se však nehodlal stát loutkou v rukou Britů. Poměrně záhy po svém nástupu na trůn se obrátil na Spojené státy americké s žádostí o výpomoc státnímu rozpočtu. USA rozpoznaly neopakovatelnou šanci a investovaly v zemi značnou sumu, jež jim v listopadu 1921 vynesla dohodu o těžbě ropy mezi Persií a americkou společností Standard Oil. Američané si také vymínili hlavní slovo v otázkách státního rozpočtu a získali několik monopolů, především na cukr a čaj. Velká Británie ani Rusko tuto situaci nevířaly.⁸ Od Rézy Chána pravděpodobně očekávaly vděk a také podporu, kdežto on, oproti očekávání, uvedl do země jejich největšího soupeře. Británie i Rusko podporovaly nespokojenost a protesty mezi obyvateli. V násilných střetech a častých nepokojích, které následovaly, pak lze spatřovat důvody, proč Američané ztráceli postupně zájem o spolupráci.

⁶ Gombár, E.: *Írán za vlády Rezy šáha Pahlavího*, In: *Historický obzor* 12, 2011, č. 7/8, s. 185.

⁷ Abrahamian, E.: *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 124.

⁸ Cvrkal, Z.: *Írán*. Praha: Libri, 2007, s. 74.

Rusko bylo bezesporu důležitým partnerem v regionu . Až do revolučních let si udržovalo na perském území početné vojsko, zejména na severu, kde se dělilo o moc s jednotkami *džangalí*.⁹ Také v řadách perské armády byl velký počet důstojnických pozic obsazován Rusy. Díky vysoké kvalitě vzdělání v oblasti vojenství v Moskvě a v Petrohradě se zde vzdělávalo mnoho perských důstojníků. Tak jako Velká Británie ovládala hospodářství a ekonomiku, ovládalo Rusko íránskou armádu.¹⁰

Významnou roli mělo také v perském exportu, jelikož bylo zřejmě nejvýznamnějším odběratelem produkce mnoha hospodářských odvětví. Když tedy Rusko, později Sovětský svaz, procházelo svou revoluční proměnou a Persii ve stejné době postihl výrazný pokles zemědělské produkce, zamířil perský export velkou rychlostí ke dnu.¹¹ Ruský vliv však se však projevil i později. Hnutí Túde, které Sověti hojně podporovali, sehrálo v pozdějších letech během revoluce nemalou roli.

Šáh hledal partnery i v bezprostředním okolí. Prostřednictvím tzv. Saádabábského paktu se spojil s několika významnými sousedy v regionu – Tureckem, Afghánistánem a Irákem. Pakt se však již roku 1937 rozpadl a v okolních oblastech se další spolupracovník nerýsoval. Nadějným a perspektivním partnerem se zdálo být Německo. Nový vztah stvrdily země clearingovou dohodou v lednu 1939. Následně německá letecká společnost Lufthansa zavedla pravidelné spoje do měst Teherán a Mašhad. Nacisté i Íránci měli v plánu také společné projekty jako rozvoj těžkého průmyslu apod.¹² Zabránila tomu však druhá světová válka.

Za druhé světové války Írán usiloval o neutralitu, ale Velká Británie, Sovětský svaz i Německo se snažily získat jej na svou stranu jako spojence. V zemi žilo velké množství německých obyvatel a působil zde značný počet německých obchodních společností. Íránci navíc získali status „čistých árijců“. Nacistické Německo také vnímalo výhodnost polohy země na Středním východě. Na tuto situaci však rozhodně zareagovaly Sovětský svaz i Velká Británie a navýšily počet vojenských jednotek v zemi. Shodly se, že je jasnou prioritou zbavit Írán jakéhokoliv německého vlivu. Stupňovaly tlak na šáha, a jelikož moc těchto států v zemi byla stále rozhodující, nezbývalo mu než souhlasit a podvolit se jejich

⁹ Guerillové hnutí na severu Persie, které spolupracovalo se sovětskými revolucionáři.

¹⁰ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 176.

¹¹ Chehabi, H. E.: *The Pahlavi Period*. s. 497. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4311184>.

¹² Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 171.

požadavkům. Opustil politickou scénu a abdikoval ve prospěch svého syna Mohammada Rézy Pahlavího.¹³

Již tak značný počet cizích vojáků v zemi ještě navýšila spojenecká smlouva mezi Velkou Británií a Sovětským svazem z roku 1943, ke které se připojily i Spojené státy. Tento svazek stvrdila konference za účasti SSSR, USA a Velké Británie, kterou Teherán hostil.¹⁴ Můžeme říci, že za zásadní oblast zájmu považoval šáh zahraniční politiku, neboť pouze mocní spojenci mu v těchto letech zaručovali moc v zemi. Při svém nástupu se jasně zavázal svým dlouhodobým spojencům, Velké Británii a Sovětskému svazu, že s nimi bude spolupracovat. Postupně se ale snažil jejich vliv oslabovat a navázat partnerství především s USA. V regionu však neměl vliv Spojených států stále takovou sílu jako britský.¹⁵

Ropný průmysl v Íránu i nadále ovládali Britové prostřednictvím Anglo-íránské ropné společnosti (AIOC) a díky jejímu zdanění ve Velké Británii získávali značné sumy. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let se pozornost Íránu obrátila k ropnému průmyslu, z něhož šly rozsáhlé finanční prostředky mimo íránskou státní pokladnu. V politických kruzích se zformovala koaliční skupina poslanců *Národní fronty* v čele s Mohammadem Mosaddeqem. Jejich hlavní požadavek se týkal znárodnění ropy a ropného průmyslu. Šáh se snažil s AIOC vyjednávat o úpravě ropné smlouvy, avšak bez úspěchu. Když se ale Mosaddeq stal ústřední osobností parlamentu, podařilo se mu roku 1951 prosadit odhlasování přímého znárodnění ropného průmyslu. Mosaddeq se následně stal premiérem.¹⁶

Po zestátnění ropného průmyslu se však Írán dostal do komplikované situace. Britští zaměstnanci opustili ropná zařízení a Velká Británie vyhlásila blokádu íránské ropy. Vláda požádala o pomoc Spojené státy, avšak ty se připojily k blokádě rovněž.

I přes četné protesty a demonstrace Íránců, podporované stranou, Túde Mosaddeq v čele vlády setrval. Íránští komunisté z počátku stáli s premiérem proti šáhovi, ovšem během léta se obrátili i proti Mossadeqovi. Když pod jejich vedením v srpnu 1953 propukly v zemi rozsáhlé protimonarchistické demonstrace, premiér se snažil odpor potlačit silou. O dva dny později demonstrace pokračovaly, ovšem již bez účasti

¹³ Írán nakonec opustil a zemřel roku 1944 v jihoafrickém Johannesburgu.

¹⁴ Abrahamian, E.: *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 98-101.

¹⁵ Graham, R.: *Iran. The Illusion of Power*. London : Croom Helm, 1978, s. 68.

¹⁶ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 176.

Mosaddegových přívrženců. Ten musel následně odstoupit z funkce a odejít do domácího vězení, kde také zemřel.¹⁷ Strana Túde v tomto sporu výrazně přecenila vlastní postavení v zemi i protimonarchistické nálady v zemi.

Po událostech roku 1953 se šáh rozhodl skončit s užší spoluprací s parlamentem a vzít režim v zemi do svých rukou ještě pevněji. Rozpustil Národní frontu, zakázal stranu Túde a dal podnět ke vzniku dvou stran, *Národní strany* a *Strany lidu*, které měly napříště vždy tvořit vítěznou stranu a loajální opozici. Roku 1957 pak vznikla tajná informační a bezpečnostní služba SAVAK¹⁸, která své metody přebírala od americké CIA i izraelského Mosadu.¹⁹

Sovětský svaz si díky velké míře exportu udržoval strategickou pozici jednoho z důležitých zahraničních partnerů, s nimiž musel Írán nezbytně udržovat dobré vztahy. Na druhou stranu se však šáh velmi obával komunistického vlivu v zemi, reprezentovaného stranou Túde. Sovětský svaz již velmi dlouho podporoval místní komunisty, jejichž působení nezastavil ani státní zákaz. I šířila strana Túde levicové myšlenky a získávala příznivce po celém Íránu. Tvořila nebezpečnou ilegální opozici, vždy ochotnou podnitit státní převrat. Později se projevila i jako mocná síla v revolučním dění sedmdesátých let.²⁰

Aby si šáh zajistil obranu před Sovětským svazem a oslabil vliv Velké Británie, zvolil si jako nového strategického partnera Spojené státy americké, které ke konci padesátých let začaly vyvíjet nátlak na zvýšení liberalizace v zemi. Roku 1960 přišel šáh s návrhem na pozemkovou reformu, která měla rozbít dosavadní, po desítky let vytvářený systém pozemkového vlastnictví, a která pravděpodobně měla světovému společenství prakticky demonstrovat tolik propagovanou demokratizaci země. Drtivá většina půdy patřila úzké skupině bohatých rodin a duchovenstva, která na jejím vlastnictví stavěla svůj majetek. Tato skupina odmítala přesun velké části půdy do rukou drobnějších zemědělců a důrazně protestovala proti jakékoli změně.

Vyhrocené spory v nejvyšších společenských kruzích ale pro šáha ani pro vládu nebyly žádoucí a tito se v rámci celosvětové propagace prozatím spokojili s pouhým

¹⁷ Durman, K.: *Popely ještě žhavé. Díl I. Válka a nukleární mír. 1938 – 1964*. Praha: Karolinum, 2004, s. 406-407.

¹⁸ Obávaná tajná služba, která potlačovala protimonarchistickou a protivládní opozici v zemi. Pro velmi tvrdé metody výslechů a porušování lidských práv se v krátké době po svém vzniku stala zkažeností monarchie.

¹⁹ Abrahamian, E.: *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 126.

²⁰ Tamtéž.

záměrem. I když byl návrh jen na čas odložen, uskutečnil se až o dva roky později. Díky jeho realizaci náhle značná část obyvatelstva poprvé pracovala na vlastní půdě. Ještě větší počet občanů z řad zemědělských dělníků však nedostal vůbec nic. V důsledku rozšiřující se mechanizace práce v zemědělství klesla také poptávka po jejich službách. Následně v zemi došlo k rozsáhlé migraci obyvatel do větších měst a k značnému růstu nezaměstnanosti.²¹ Náhlá a ne plně promyšlená změna systému, vybudovaného předchozími generacemi, se nakonec obrátila proti svým tvůrcům.

Přestože se v zemi dynamickým tempem rozvíjel průmysl i další odvětví, musela být modernizace stále ve značném objemu dotována ze státních fondů. Nyní sice do státní pokladny plynuly finanční zisky z produkce ropy, avšak výdaje brzy převýšily příjmy. Do země také začali pronikat zahraniční obchodníci a dovozci, což rozhodně nepomáhalo řešení kritické situace v otázce nezaměstnanosti a zemědělství. V zemi též žilo mnoho cizinců, převážně Američanů a Evropanů. Často se však k místním obyvatelům chovali s ponižující nadřazeností, což vedlo k nepříjemným konfliktům. Toho mistrně využívala opozice, v důsledku čehož se mezi obyvatelstvem šířila frustrace a rozhořčení.²²

V tomto období se šáh na mezinárodním poli prezentoval jako velmi vlivný a pohádkově bohatý osvícený vladař s láskou k modernizaci a úctou k tradicím. Jeho rozsáhlé projekty však značně zatěžovaly státní pokladnu a pro obyčejné Íránce nepřinášely pozitivní změny.²³ Královská rodina často hovořila o hrdosti a lásce k íránským tradicím, o svobodě své země a o nastolení západního systému demokracie na Středním východě.²⁴ Ovšem díky překotným změnám a realizaci rozsáhlých státních projektů často sama tradice potlačovala. Mnoho obyvatel muselo například vlivem nutnosti migrace za prací opustit své domovy a bojovat s pocitem vykořenění. Vláda navíc stále nenacházela účinné a konstruktivní řešení situace a uchýlovala se k nechvalně známému potlačování opozice prostřednictvím SAVAKu.²⁵

Po nástupu amerického prezidenta Cartera se změnily i mezinárodní vztahy Íránu a USA. Nový americký prezident totiž zaměřil pozornost na úroveň íránské demokracie a

²¹ Summit, A. R.: *For a White Revolution: John F. Kennedy and the Shah of Iran*. s. 564. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4330063>.

²² Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 184.

²³ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 248.

²⁴ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004.

²⁵ Chehabi, H. E.: *The Pahlavi Period*. s. 495. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4311184>.

zvýšil tlak na uvolňování represí v zemi.²⁶ Šáh v reakci na jeho nátlak propustil řadu politických vězňů a sešel se se zástupci organizace *Amnesty International*, aby s nimi projednal zlepšení podmínek ve věznicích. V té době se však již zcela odcizil velké části iránského duchovenstva i značné části *bazáru*. V zemi se šířily nespokojené hlasy a opozice se nespokojenosti obyvatelstva opět chystala náležitě využít.²⁷ Na konci sedmdesátých let už ale nešlo o to, jak vyřešit politické problémy, ale především o to, jak si udržet politickou moc.

²⁶ Moens, A.: *President Carter's Advisers and the Fall of the Shah*.s. 214. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2152227>.

²⁷ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 187.

3. Revoluce a krizové fáze exilu

3.A Revoluce

V sedmdesátých letech dosáhl Írán vrcholu svého průmyslového rozvoje. Výnosy z těžby ropy byly vysoké a nabízelo se mnoho možností, jak je reinvestovat. Ambiciózní tzv. Bílá revoluce si žádala stále více finančních prostředků a další investice potřebovala i rozsáhlá expanze armády. Západní životní styl a s ním i dovoz luxusního zboží z Evropy se staly módními hity.

V šedesátých a v první polovině sedmdesátých let zažíval Írán zásadní ekonomický rozvoj. Stoupající ceny ropy, rostoucí zpracovatelský průmysl a podpora středního podnikání nabízela nové možnosti a dotované zdravotnictví a školství i potřebné vzdělání. Po Jomkipurské válce ceny ropy ještě vzrostly a šáhovi se podařilo vyjednat i řadu mezinárodních finančních dotací. Přestože velká část peněz pokryla nákup nákladného amerického armádního vybavení, do Íránu stále proudilo pohádkové množství petrodolarů. Země však byla nadále rozvojová a nedokázala se ubránit strmě stoupající inflaci. Ta se odrazila především na ceně potravin a dalších základních potřeb jako bydlení.²⁸ I když tzv. Bílá revoluce přinesla značná pozitiva jako sociální pojištění nebo bezplatné školství, pohled na ni byl značně ovlivněn tradicionalisticky smýšlejícími duchovními. Právě ti měli největší vliv na venkově a ve vzdálenějších oblastech země.

Také během sedmdesátých let zůstával nejsilnější hospodářskou oblastí ropný a petrochemický průmysl. Írán se dostal do popředí také v oblasti exportu luxusních tradičních výrobků, z nichž za nejznámější můžeme považovat například perské koberce. Za tím vším však těžce pokulhával zpracovatelský průmysl a další sektory, které ovládaly zahraniční společnosti.

Právě v tomto období zesiloval mocenský boj mezi Íránem a Irákem, který se táhl již od šedesátých let a během sedmdesátých let zaznamenal první krizi, aby po propuknutí íránské revoluce mohl na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let vyvrcholit íránsko-iráckou válkou. Za zostřující se vztahy mohlo asi nejvíce právě soupeření v oblasti těžby ropy mezi Irákem, Íránem a také Saúdskou Arábií, které jako tři největší ropné mocnosti

²⁸ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s.184.

v oblasti Perského zálivu získávaly ročně pohádkové množství petrodolarů. S kreditem největších hráčů v oblasti široce rozvíjely mezinárodní vztahy a partnerství, a tudíž často narážely na komplikace vyplývající ze vzájemných neshod.²⁹

Sedmdesátá léta nicméně uzavřela také spor o hranice mezi Irákem a Íránem. Bodem sváru byl soutok řek Tigridu, Karunu a Eufratu *Šatt al-Arab* a Hormuzská úžina, strategické místo pro export ropy. Irák měl bližší vazby na Sovětský svaz, otevřeně podporoval několik skupin separatistů v Íránu a v poslední řadě hostil na svém území ajjatolláha Chomejního. Írán prezentoval tehdejšímu americkému prezidentovi Irák jako jeden z dalších bodů sovětského pronikání na Střední východ. Íránští politici tudíž hodlali využít sporů autonomních iráckých Kurdů a centrální irácké vlády.³⁰ Irácký Kurdistan plánoval osamostatnění od Iráku a získal k tomu během let od státu mnoho příslibů v podobě vládního manifestu za legitimitu a suverenitu kurdského národa. Bagdád ovšem pravděpodobně ani neuvažoval o tom, že by umožnil odtrhnutí tohoto na ropu bohatého území, kde žilo cca 20% irácké populace. Této skutečnosti využil Írán a po vyhlášení autonomní oblasti Irácký Kurdistan, kdy vypukly ostré boje mezi Kurdy a Iráčany, podporoval Kurdy jak formou dodávek zbraní, tak v lednu 1975 i přímým zapojením ozbrojených složek do konfliktu.³¹ Írán pravděpodobně doufal, že bude moci Irák nějak zásadně oslabit, avšak irácká armáda si nakonec vedla lépe, než se očekávalo – a to i přesto, že se Íránci vybavili nejmodernější americkou technologií a Sovětský svaz Irák vojensky nepodpořil. Bojové akce skončily v březnu 1975, kdy za asistence Američanů byla uzavřena tzv. Alžírská dohoda, jejíž součástí bylo, že Írán přestane podporovat irácké Kurdy a Irák naopak uzná úpravy hranic v této oblasti. Pro-iránská vláda v tomto sporu nedosáhla svých počátečních cílů, avšak mohla rozhodně považovat za úspěch narušení irácko-sovětských vztahů tím, že vzbudila v Iráku nedůvěru v sovětskou podporu.³²

²⁹ Shahram, Ch.: *U.S. Security Interests in the Persian Gulf in the 1980s* [online]. [cit. 2014-07-05]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/20024695>

³⁰ Durman, K: *Popely ještě žhavé. Díl II. Konce dobrodružství. 1964-1991*. Praha: Karolinum, 2009, s.203.

³¹ Cottam, R. W.: *American Policy and the Iranian Crisis* [online]. [cit. 2014-07-05]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4310344>.

³² Kurdové – etnická skupina žijící na území několika států Středního východu. Tzv. Kurdistan je území tvořené horskými oblastmi v Iráku, Íránu, Turecku, Sýrii a Arménii. Irácký Kurdistan je území zahrnující gubernoráty Sulajmánija, Arbil a Dahúk a od r. 1945 reprezentované Kurdskou demokratickou stranou.

Írán, Irák a Saúdská Arábie pak roku 1975 uzavřely dohodu z Jeddahu a o rok později dohodu z Muscatu. Zavázaly se v nich ke vzájemné neutralitě v mezinárodních vztazích, a napomoci tak k udržení klidu v regionu.³³

Co se týče zahraničně-politických vztahů, Írán udržoval partnerství s řadou států po celém světě. V první řadě se jednalo o nejvýznamnějšího spojence, Spojené státy americké. Ty po druhé světové válce investovaly do země značné finanční i nefinanční prostředky, které však podmiňovaly například stálou přítomností amerických vojenských posádek. Jejich nároky během let stoupaly. Američané žijící v Íránu měli pro sebe vyhrazeny určité čtvrti města a vlastní školy nebo nemocnice, které byly s těžší přístupné íránskému obyvatelstvu. V padesátých letech pak aktivně zasahovali do íránské národní politiky. Na druhou stranu, oproti prvním letům spolupráce, kdy se USA aktivně a hlavně veřejně účastnily i zákonodárných procesů v zemi, se postupem let díky dramaticky rostoucím výnosům z ropného bohatství Írán v tomto ohledu osamostatnil. Svou nezávislost dokázal, když využil své vůdčí postavení v OPECu a odstartoval tzv. první ropnou krizi.³⁴ USA a Írán spolu během let navázaly pevné a úzké vazby, kdy byl prezident šáhovi mnohdy i přímým poradcem. Z hospodářského hlediska fungoval Írán jako solidní dodavatel ropy a USA jako investor a dodavatel technologií, především v oblasti armádního zbrojení a petrochemie. Z hlediska strategie byly Spojené státy pro zemi položenou velmi blízko sovětských hranic mocným spojencem. Na druhou stranu USA potřebovaly spolehlivého strategického partnera na Středním východě, a to nejen kvůli Sovětskému svazu, ale i neustále ohroženému Izraeli a nevyzpytatelnému Iráku.³⁵

Právě Sovětský svaz nemohl být Íránem při rozvíjení přátelských vztahů opomenut. Stále existovaly obchodní vazby a stále byli téměř sousedy. Moskva udržovala kontakt se stávající vládou a na státních návštěvách vítala královnu i krále, ovšem také otevřeně dlouhá léta podporovala místní komunistickou stranu Túde. Na druhou stranu představoval Írán v oblasti hlavního spojence USA a jako takový nebyl prozatím vojensky ovládnutelný. Pro SSSR však tento stav mohl znamenat také volnější ruce v otázce Afghánistánu. Právě ten představoval v důsledku islámské revoluce pro SSSR výraznou

³³ Shahram, Ch.: *U.S. Security Interests in the Persian Gulf in the 1980s* [online]. [cit. 2014-07-05]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/20024695>.

³⁴ Cottam, R. W.: *American Policy and the Iranian Crisis* [online]. [cit. 2014-07-05]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4310344>.

³⁵ Saikal, A.: *Islamism, the Iranian revolution, and the Soviet invasion of Afghanistan*, s. 117 in Leffler, M. P., Westad, O. D.: *The Cambridge History of the Cold War, Volume III Endings*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

zájmovou oblast. USA hledaly nového spojence a SSSR měl značné obavy, aby volba nepadla právě na Afghánistán. V krátké době po revoluci tak Sověti značně zesílili svou snahu zemi plně ovládnout, a to i vojensky.³⁶

Jak se zdálo, strana Túde měla mít v novém státě své místo při rozhodování. Nakonec však byla zakázána a nucena se stáhnout do ilegality.

Írán udržoval partnerství i s mnoha muslimskými zeměmi. V první řadě s Egyptem, Marokem nebo Ománem. Přátelské vztahy udržoval též s evropskými zeměmi v čele s Francií či Velkou Británií. Prostor pro spolupráci našel šáh i za železnou oponou, například v Jugoslávii nebo Československu. Pouze v minimálním počtu se však jednalo o spojenectví.

Zatímco se vláda soustředila na mezinárodní vztahy, v zemi žilo velké množství obyvatel na hranici chudoby. Díky vysoké inflaci bezprostředně pociťovali ekonomickou krizi. Množství přistěhovaleckých pracovníků, několikaletá neúroda a velmi nízká gramotnost nutily velký počet příslušníků nižších sociálních vrstev k opuštění svých tradičních domovů a zvyků a ke stěhování do městských slumů, kde prožívali krizi identity. S odlivem pracovní síly pak rychle upadalo i zemědělství jako odvětví. A pro podnikání, které by situaci mohlo zlepšit, nepřinášel stát vhodné podmínky. Obrovské množství peněz přicházející do Íránu zase odcházelo do zahraničí a investice se dělily podle zcela jiných klíčů.³⁷

Díky vysokým výnosům z ropy mohli vláda a šáh paradoxně uskutečňovat rozsáhlé plánované reformy. Ty měly posunout Írán ze statutu rozvojové země na přední místa mezi světovými mocnostmi a týkaly se převážně školství, volebních práv či zemědělství. S ohledem na socioekonomickou situaci obyvatelstva, kdy velká část žila za hranicí chudoby a navíc v katastrofálních životních podmínkách, bez dostupné základní hygieny, tyto změny nereflektovaly základní potřeby obyvatel.³⁸ Můžeme si položit otázku, zda reformy nebyly pouze propagací lidské tváře režimu. Nelze popřít, že pro vybranou část íránské populace přinesly pozitivní změny, například v podobě studia v zahraničí nebo vlastní zemědělské půdy. Také v oblasti kultury zaznamenaly vládní projekty úspěchy, ať

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Cvrkal, Z.: *Írán*. Praha: Libri, 2007, s. 89.

³⁸ Durman, K: *Popely ještě žhavé. Díl II. Konce dobrodružství. 1964-1991*. Praha: Karolinum, 2009, s.216.

již v oblasti nově vzniklé dětské literatury, rozvojem iránského hraného i kresleného filmu nebo zachováváním starých perských řemeslných tradic.

Tyto reformy a projekty je třeba vnímat v perspektivě rozlohy a rozložení obyvatelstva Iránu. Dosažený pokrok byl přínosem pro Iránce žijící ve větších městech, kteří si mohli dovolit posílat děti do školy, a příliš je trápila vzrůstající inflace. Na druhou stranu rolníci na venkově nebo nevzdělaní přistěhovalci do měst se snažili zajistit pro sebe a svoje rodiny základní životní potřeby, mezi něž volební právo nebo dostupná veřejná knihovna pravděpodobně nepatřily. Není sporu, že tzv. armády vzdělávání, tedy učitelé vysílání do těch nejdlejších míst, zaznamenávaly úspěchy, avšak bylo by nutné takto pokračovat minimálně jednu generaci, aby byl úspěch hmatatelný. Se stoupající inflací pak do kategorie chudých vrstev upadalo čím dál větší množství obyvatel.

V těchto letech ztrácel Írán na mezinárodním poli svou kredibilitu, a to především v oblasti dodržování lidských práv a jednání s opozicí. V důsledku toho jej roku 1975 organizace Amnesty International zařadila mezi státy nejsilněji potlačující lidská práva.³⁹

Zemí se pravděpodobně již od padesátých let šířil silný antiamerikanismus. Silná vazba na USA byla jedním z rysů šáhovy vlády a nelibost vůči nim navíc zesilovala i opozice, která často stavěla do role původce veškerých nepopulárních rozhodnutí právě Spojené státy a jejich tajnou službu.⁴⁰

Mocnou skupinu v Íránu tvořilo již po dlouhá léta duchovenstvo, jež přirozeně našlo živnou půdu mezi chudšími obyvateli, a díky tomu stoupal jeho vliv na veřejné mínění. Je otázkou, zda revoluční kněží chtěli opravdu prosadit svou představu teokratického státu, nebo jen hledali variantu s vyhovujícím poměrem vlivu světské a duchovní moci.⁴¹

Již staletí bylo sídlem početné části kléru město Kóm. V šedesátých letech zde působil i ájatolláh Chomejní. Poté, kdy musel po obvinění z protistátní činnosti odejít do exilu v Iráku, ve Francii a později i v Turecku, jeho žáci v Kómu udržovali a rozvíjeli jeho myšlenky.⁴²

³⁹ Taterová, E.: *Kořeny a vývoj antiamerikanismu v Íránu a Saúdské Arábii během studené války* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/aktualni-cislo-2-2010/clanky/koreny-a-vyvoj-antiamerikanismu-v-iranu-a-saudske-arabii-behem-studene-valky.html>.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Lewis, B.: *Islamic Revolution* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.nybooks.com/articles/archives/1988/jan/21/islamic-revolution/?page=3>.

⁴² Tamtéž.

V lednu 1978 publikovaly přední íránské noviny *Ettelá'át* článek napadající ájatolláha Chomejního a jeho náboženská tvrzení jako neislámská.⁴³ Po zveřejnění článku zorganizovali kómští duchovní rozsáhlé protesty, které si vyžádaly i oběti na životech. Tyto násilné události přirozeně představovaly pro duchovní další příležitost k protestu. Podle islámské tradice se totiž příbuzní musí čtyřicátý den po pohřbu pomodlit nad hrobem zemřelého, což nabízelo jedinečnou příležitost k nové demonstraci, jež si opět vyžádala oběti a za dalších čtyřicet dní tak vedla k dalším demonstracím – a to i v dalších městech.⁴⁴

V průběhu roku 1978 nabývaly protesty na síle a často během nich docházelo k devastaci míst, jež byla pro Íránce symbolem západní kultury - tedy kin, dívčích škol, moderních restaurací apod. Představitelé revolučního hnutí používali velmi účinné psychologické taktiky a na demonstracích často rozpoutali davové šílenství. Státní složky se zpočátku pokoušely demonstrace usměrňovat, ale s narůstajícím radikalismem docházelo stále častěji k násilným střetům.⁴⁵

O nastalé situaci se šáh radil i s politiky ve Spojených státech, kteří sice nevěřili, že by situace mohla dozrát až k revoluci,⁴⁶ avšak Zbigniew Brzezinski i velvyslanec Sullivan varovali šáha před komplikacemi, jež nepokoje přinášely.⁴⁷ USA se přirozeně chtěly vyhnout nežádoucí pozornosti, kterou s sebou revoluční vření přinášelo. Obchody s armádní výzbrojí, příznivé ceny za vývoz ropy a otázky kolem porušování lidských práv, to vše mohlo vyvolávat řadu nepříjemných otázek kolem Íránu, klíčového amerického spojence a obchodního partnera na Středním východě.

K náboženskému hnutí se postupně přidávaly i další opoziční skupiny, například komunistická strana Túde, liberálové aj., které využívaly především možnosti oslovit tímto způsobem velmi početnou skupinu následovníků. Již na první pohled je zřejmé, že

⁴³ Zonis, M.: *Iran: A Theory of Revolution from Accounts of the Revolution* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2010391>.

⁴⁴ Durman, K.: *Popely ještě žhavé. Díl II. Konce dobrodružství. 1964-1991*. Praha: Karolinum, 2009, s. 217-218.

⁴⁵ Zonis, M.: *Iran: A Theory of Revolution from Accounts of the Revolution* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2010391>.

⁴⁶ Taterová, E.: *Kořeny a vývoj antiamerikanismu v Íránu a Saúdské Arábii během studené války* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/aktualni-cislo-2-2010/clanky/koreny-a-vyvoj-antiamerikanismu-v-iranu-a-saudske-arabii-behem-studene-valky.html>.

⁴⁷ Carter, J.: *Keeping Faith: Memoirs of a President*. Fayetteville: University of Arkansas, 1995, s. 166.

spojení duchovenstva, komunistů, liberálů a dalších nesourodých skupin muselo být nestálé, což porevoluční situace později v plné míře potvrdila.⁴⁸

Pokud máme charakterizovat revoluční hnutí v Íránu, je nutné se nejprve zaměřit na dva základní stavební kameny, které jsou dnes přisuzovány především ájatolláhu Chomejmímu.

Prvním je stanovení jasného a velmi jednoduchého cíle, jenž mohl být společný pro všechny různorodé skupiny: ukončení vlády dynastie Pahlaví. Zpočátku sice opozice volala po větší ústavnosti šáhovy vlády, avšak již od počátku bylo jasné, že cílem je státní převrat.

Za druhý základní prvek lze považovat organizaci opozice. Ta působila do této doby v Íránu pouze ve formě menších hnutí a jejím sjednocením vznikla zásadní masová síla, kterou bylo jen velmi těžké potlačit.⁴⁹

S pokračujícími protesty v první polovině roku 1978 si šáh ani jeho vláda nedokázali poradit. Zachovali si sice přízeň části kléru, ovšem ten již v této chvíli neměl prostředky jak revoluci odvrátit. Promonarchističtí duchovní podporovali zatýkání nejradikálnějších prorevolučních duchovních, ale i přesto doufali, že se šáhovi podaří situaci zklidnit politickými prostředky.⁵⁰ Během roku, kdy se vládnoucí vrstvy snažily udržet u moci, začaly ztrácet hlavu. Šáh a příslušníci jeho vlády se pokoušeli z nepokojů vyjít co nejlépe a reagovali střídavě velmi radikálně i vstřícně,⁵¹ což nepůsobilo zdáním stability a jednoty, jaká by v tu chvíli byla třeba.

V červnu šáha prostřednictvím dopisu uveřejněného v novinách požádali tři zástupci Národní fronty – Šapúr Bachtijár, Karím Šandžábí a Darjúš Farúhar – o to, aby vládl v souladu s ústavou. Měl vládu sestavit pouze z osob zvolených v řádných volbách, popustit politické vězně a uvolnit cenzuru tisku. Šáh tomuto požadavku v zásadě ustoupil – značně zmírnil cenzuru, propustil řadu vězňů a v srpnových volbách povolil účast všem politickým uskupením v zemi. Opozice si však zřejmě tento ústupek nevyložila jako posun ke kompromisu, ale jako poslední pokus o zachování moci dynastie Pahlaví.⁵²

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Zonis, M.: *Iran: A Theory of Revolution from Accounts of the Revolution* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2010391>.

⁵⁰ Abrahamian, E.: *Iran: Between Two revolutions*. Princeton, N.J: Princeton Univ. Press, 1983, s. 512.

⁵¹ Taterová, E.: *Kořeny a vývoj antiamerikanismu v Íránu a Saúdské Arábii během studené války* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/aktualni-cislo-2-2010/clanky/koreny-a-vyvoj-antiamerikanismu-v-iranu-a-saudske-arabii-behem-studene-valky.html>.

⁵² Tamtéž.

V srpnu 1978 propukl v ábádánském kině Rex požár, při kterém zahynulo asi 350 lidí. Dodnes je záhadou, zdali se jednalo o nešťastnou náhodu, nebo o plánovaný čin. Následně se ze zodpovědnosti za tento požár navzájem obviňovali revoluční hnutí i státní tajná policie SAVAK. Ať už za to mohl kdokoliv, událost se stala dalším impulsem pro nové demonstrace, které vyvrcholily již v září roku 1978 protesty na teheránském náměstí Džále, jež si vyžádaly početné oběti na obou stranách. Nutno dodat, že v té době již v Teheránu fungovalo stanné právo, které jakákoliv veřejná shromáždění zakazovalo. Tento den je v íránských dějinách známý také jako Černý pátek.⁵³

Na podzim začali přední zastánci revolučního hnutí, Karím Šandžábí a Mehdí Bázargán, připravovat návrat ájatolláha Chomejního do země. Demonstrace a nepokoje pokračovaly. Postupně se k nim přidávaly další a další skupiny obyvatel jako například obchodníci nebo příslušníci různých dělnických profesí. Šáh, který postupně ztratil podporu Spojených států i dalších spojenců, se naposledy pokusil zvrátit průběh revoluce a ustanovil novou vojenskou vládu.⁵⁴ Ani to však nepomohlo protesty široké části veřejnosti zastavit. Již v prosinci bylo bezpochyby jasné, že šáh musí Írán alespoň dočasně opustit. Do čela vlády nastoupil jeden z opozičních vůdců Šapúr Bachtijár, který ihned zrušil stanné právo, připravoval rozpuštění SAVAKu a vypsalsvobodné volby. V lednu parlament odsouhlasil šáhův odjezd ze země.⁵⁵ Ten mu doporučily i Spojené státy, které věřily, že se tak situace uklidní a bude možné domluvit se na rozumných podmínkách návratu.⁵⁶

Íránská revoluce byla z velké části důsledkem dlouhodobé sociální a ekonomické krize, jež bezprostředně ohrožovala větší počet obyvatel. Zásadní změny, které měly zemi uvést do moderního světa, byly sice ze „západního“ pohledu nezbytné, ale radikálnost, s jakou nahrazovaly mnohaleté zvyklosti v silně tradicionalistickém prostředí, vyvolávala rozčarování a v mnoha případech i silné protesty. V tradičně silně nábožensky založené kultuře tak lidé hledali řešení právě v náboženství. Kněžstvo mělo vždy velkou moc, která se ekonomickou nestabilitou ještě posílila, a pro nadcházející období změn se stala hybnou silou.

⁵³ Cvrkal, Z.: *Írán*. Praha: Libri, 2007, s. 90.

⁵⁴ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 191.

⁵⁵ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 3 [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z: <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

⁵⁶ Durman, K.: *Popely ještě žhavé. Díl II. Konce dobrodružství. 1964-1991*. Praha: Karolinum, 2009, s. 218.

Šáh do velké míry spoléhal na své spojence. USA však situaci vzaly na lehkou váhu a nevěřily, že by v zemi mohl nastat radikální obrat ve smýšlení proti nim. Jejich naivní příklad následovaly i další země jako Velké Británie nebo Francie. Do jaké míry se mýlily, ukázalo teprve následující období let 1979 – 1981.

3.B Šáhův exil – první fáze

Dne 16. ledna 1979 odletěl šáh se svou chotí a početným doprovodem z iránského letiště Mehrábád. Cílem jeho cesty byl Egypt, nejbližší strategický partner Íránu, v jehož čele stál osobní přítel iránské královské rodiny, prezident Anvar as-Sádát.⁵⁷ Jak uváděly oficiální zprávy, mělo se jednat o státní návštěvu spojenou s dovolenou. V návaznosti na bezprostřední události bylo pravděpodobně již v té době zřejmé, že panovník odchází do exilu.⁵⁸ Tak to vnímaly i zahraniční mocnosti.

Íránská islámská revoluce zkomplikovala představitelům západních mocností jejich politiku vůči šáhovi i porevolučnímu Íránu. Po odchodu Rézy Pahlaviho do exilu se silně zvýšila pravděpodobnost, že nový režim se v zemi rychle ustálí. Z mnoha spojenců monarchie se nenašel jediný, který by měl zájem silou podpořit návrat šáha na trůn. Vzhledem k tomu, že jejich hlavním předmětem zájmu byla ropa, nejvýznamnější komodita Íránu, na jejímž dovozu byli životně závislí, snažili se udržet fungující obchodní kontakty s novou iránskou vládou a vztahy se svrženým šáhem zaujímaly až druhé místo.⁵⁹

Nejvýznamnější západní spojenec, Spojené státy americké, si vážnost situace poměrně dlouho neuvědomoval. Zpravodajské služby působící v Íránu si nebyly úspěchem revoluce ani jejím celkovým významem jisté; západní představitelé si možnost takto překotné změny nepřipouštěli. Události první poloviny roku 1979 mocnosti poměrně zaskočily. Prezident Jimmy Carter se v duchu své politiky neklonil k vojenskému zásahu, a to i vzhledem ke značnému množství iránských peněz v USA a amerických investic v Íránu.⁶⁰

⁵⁷ Anvar as-Sádát byl po svržení egyptské monarchie druhým egyptským prezidentem. Jeho předchůdce, prezident Násir, byl znám svou politikou vyvažování mezi dvěma světovými supervelmocemi, Sovětským svazem a USA. Sádát v době své vlády omezil vztahy se Sovětským svazem a s pomocí Henryho Kissingera, bývalého poradce pro národní bezpečnost a diplomata orientujícího se na americké vztahy s Blízkým východem, navázal spolupráci se Spojenými státy americkými. Svou prozápadní orientaci stvrdil smlouvou z Camp Davidu, kterou uzavřel příměří mezi Egyptem a Izraelem. Za tento čin získal Nobelovu cenu míru, ale zároveň byl Egypt vyloučen z Ligy arabských států. Roku 1981 byl zavražděn při atentátu. Beattie, K. J.: *Egypt during the Sadat years*. New York: Palgrave, 2000.

⁵⁸ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 258.

⁵⁹ Cottam, R.: *Goodbye to America's Shah*. s. 13.[online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1148512>.

⁶⁰ Dumbrell, J.: *The Carter Presidency: A Re-evaluation*. New York: Manchester University Press, 1995, s. 173.

Krátce po revoluci začala psát americká média o revoluci jako o poměrně rozporuplné události. Na jedné straně byl šáh stále spojenec, na straně druhé přinášely organizace jako například Amnesty International zprávy o mučení a zatýkání za politické zločiny za éry monarchie.⁶¹ V denících jako Washington Post nebo New York Times se ve spojení s revolučním děním staly předními tématy finance a hospodářství. Americký tisk v čele s Washington Post se značně zabýval prostředky, které USA do Íránu vložily.⁶² Kromě Chase Manhattan Bank, která do Íránu investovala přes sto milionů amerických dolarů, řada amerických bank a velkých korporací čekala, zda jejich vynaložené finance bude možné alespoň částečně zachránit.⁶³ Lze tedy předpokládat, že tlak z řad bankovních a průmyslových lobbistů na co nejelegantnější řešení situace byl značný.

Můžeme si klást otázku, proč byl pro americký tisk nejvýznamnější především aspekt financí, ale výše možných investičních ztrát byla zřejmě natolik závažná, že každý zrušený kontrakt, jako například dodávka zbraní za téměř osm bilionů amerických dolarů,⁶⁴ si okamžitě našel cestu na přední stránky novin. Hrozící panika tak odsunula politické otázky na čas do pozadí.

Co se týká ostatních spojenců, především z řad OPEC,⁶⁵ změna jim mohla spíše vyhovovat. Šáh se k jejich nelibosti netajil záměrem vybudovat s pomocí petrodolarů z Íránu stát se silnou armádou a pevným průmyslem.⁶⁶

Také Sovětský svaz se obával zbrojení; testy mnoha zbraní se odehrávaly poblíž jižních sovětských hranic. Dlouholeté působení komunismu v Íránu v podobě strany Túde začalo přinášet výsledky, když se tato nelegální strana⁶⁷ stala spojencem revolučního hnutí a mohla si dělat naděje na vlivné pozice v nově zformovaném režimu. To nabízelo méně komplikované řešení než by pravděpodobně byl otevřený konflikt se zemí, jež byla do roku 1978 největším spojencem západního světa v oblasti Perského zálivu, a to ještě během citlivých let Studené války. Dle dohody z roku 1962 navíc na území Íránu nepůsobily stálé vojenské jednotky a nevznikaly vojenské základny. Sílicí krizí v Íránu se

⁶¹ Nossiter, B. D.: *Khomeini v. Shah: What the Record Say in The New York Times* [1979-26-11].

⁶² Např. Arenson, K. W.: *Iran, Amid Turmoil, Is Repaying Debts in The New York Times* [1979-01-09].

⁶³ Arenson, K. W.: *Iran, Amid Turmoil, Is Repaying Debts in The New York Times* [1979-01-09].

⁶⁴ Brinigin, W.: Bakhtiar Warns of Retaliation If Khomeini Seeks „Holy War“ in *International Herald Tribune* [1979-02-05].

⁶⁵ Organisation of Petroleum Exporting Countries

⁶⁶ Nossiter, B. D.: *Khomeini v. Shah: What the Record Say in The New York Times* [1979-26-11].

⁶⁷ Politický systém povoloval několik opozičních strany, aby navenek udržel tento základní princip demokratické vlády. V praxi však byla opozice pouze formální a v drtivé většině případů vládní rozhodnutí kritice nepodrobovala.

samozřejmě zabýval i sovětský tisk a můžeme se domnívat, že následně i většina států Východního bloku. Pokud si však za příklad vezmeme například československé Rudé právo, lze říci, že východní média věnovala této události pozornost do značné hloubky⁶⁸. Na přelomu let 1978 a 1979 se íránská krize dostávala na titulní stranu takřka každý den, avšak při bližším čtení je znatelný posun ve způsobu, jakým bylo v tisku na revoluci nahlíženo. Situace zpočátku popisovaná jako protistátní revolta, organizovaná americkými tajnými službami, se během ledna 1979 proměnila v lidový odpor a svržení tyranie a již v únoru 1979 se na stránkách novin stala protiamerickým a všelidovým povstáním proti barbarskému šáhovi ovládanému západními mocnostmi. Aby se úloha USA v celé záležitosti ještě zkomplikovala, byly Spojené státy označeny jak za podporovatele šáha, tak za původce celého převratu. Pozadí těchto názorových změn můžeme spatřovat převážně v ekonomických a politických zájmech východního bloku. Ten sice udržoval partnerství s monarchií, ale nechtěl ohrozit export a import s oblastí Středního východu ani riskovat otevřený konflikt u jižních hranic. Zde se nacházelo důležité zájmové území Sovětského svazu, Afghánistán. Tento plán by mohla zkomplikovat sílicí náboženská protisovětská hnutí, která by s íránskou podporou mohla zemi vést úplně jiným směrem, než v dohledné budoucnosti plánovala Moskva.

Egypt šáha přijal velmi dobře. Veřejné mínění jej vnímalo jako přítele a státní orgány mu poskytly zázemí odpovídající statusu státní návštěvy. Našly se samozřejmě skupiny odpůrců, které se obávaly reakce íránských revolucionářů.⁶⁹

I přesto, že se mělo jednat o zdvořilostní návštěvu, nabídce exilu předcházelo hlasování parlamentu. Jednalo se přece jen o poměrně riskantní krok. S poskytnutím exilu drtivá většina poslanců souhlasila a stát poskytl Pahlavímu a jeho rodině velkorysý ubytování, hotel na jednom z ostrovů v Asuánu.⁷⁰ Egyptský diplomatický protokol příjezd koncipoval jako státní návštěvu, a to pravděpodobně z úcty k šáhovi i z obav z nového režimu. Skutečnost, že se jednalo o dlouhodobý exil, navíc údajně nevyslovil šáh nahlas

⁶⁸ Např.: In Rudé právo: *Hesla proti panovníkovi* [1979-09-01]. *Chomejní očekáván v pátek v Íránu: Opozice chce republiku* [1979-24-01]. *Írán očekává změny* [1979-16-01]. *Írán neklidný i po odjezdu šáha: Rozhodující etapa* [1979-19-01]. Jelínek, M.: *Příliš horký kaštan* [1979-04-01]. *Letecký most USA – Írán* [1979-13-01]. *Napětí v Íránu nepolevuje. Armáda střílela v Teheránu* [1979-27-01]. *Napětí v Íránu roste* [1979-29-01]. *Nová vláda v Íránu* [1979-02-01]. *Očekává se šáhův odjezd* [1979-16-01]. *Odhodlání íránské opozice* [1979-23-01]. *Rozkol v íránské armádě* [1979-22-01]. *Šáh opustil Írán* [1979-17-01]. *Zhoubná hra s osudy národů* [1979-01-01].

⁶⁹ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 253.

⁷⁰ Beattie, K. J.: *Egypt during the Sadat years*. New York: Palgrave, 2000, s. 260.

několik týdnů.⁷¹ Když podle tradice íránský parlament před šáhovým odjezdem probíral návrh týkající se návštěvy Egypta, odhlasoval pro hlavu státu pouze dovolenou.⁷²

Za pobytu v Egyptě ovšem platila nevyslovená podmínka – zdrženlivost v jednání. Pokud šáh v onu chvíli již pomýšlel na přímou organizaci odboje či dokonce vytvoření exilové vlády, musel se této myšlenky vzdát. Odpůrci revoluce se však v zahraničí i v samotném Íránu již organizovali a odboj vznikl napříč celosvětovou promonarchistickou komunitou. O silné podpoře můžeme hovořit zejména ve Francii a samozřejmě také v Egyptě.⁷³

Šáh se v Egyptě příliš dlouho nezdržel, zemi opustil již několik dní po příjezdu. Egypt byl sice ideálním místem pro budoucí organizování exilové vlády a domácího odboje, ovšem blízkost Íránu mohla být v této rané fázi nebezpečná. Cílovou zemí se měly stát Spojené státy, kam šáha neoficiálně pozval americký vyslanec v Íránu již před odletem do Káhiry a kde, jak věřil, mohl získat dostatečné zázemí pro obnovu své moci a vlády nad Íránem. Měl zde vlivné přátele, avšak situace ve značné části íránské komunity nevypadala ani trochu smířlivě, což se projevilo již při posledních návštěvách krále v USA. I přesto se ale Spojené státy jevily jako ideální země pro šáhův exil. Otevřené pozvání však stále nepřicházelo a tak si musel vladař prozatím vybrat pro svůj pobyt jinou zemi.⁷⁴

I přes velkorysý přístup prezidenta Sádáta si Réza Pahlaví přál ze země odejít. V této těžko čitelné situaci stavěla přítomnost svrženého panovníka egyptského prezidenta do komplikované pozice a blízkost Íránu navíc vytvářela silný tlak na bezpečnost státu.

Tento spleťový stav dočasně vyřešil král Hasan II. a jeho pozvání do Maroka. Výhodou této destinace bylo, že se šáh pobytem v Maroku přiblíží zaoceánským zemím, zůstane v dosahu západní Evropy a zároveň se vzdálí íránské půdě.⁷⁵

Král Hasan II. šáha na základě dlouholetého přátelství přijal, ovšem oproti pobytu v Egyptě zde byl zřetelný rozdíl. Íránské rodině sice marocká vláda poskytla pocty vyhrazené státním návštěvám, ovšem král přirozeně předpokládal, že se šáh zdrží pouze několik dní a poté přesídlí do jiné země, nejlépe do Spojených států, které s touto

⁷¹ Shawcross, W.: *The Shah's last ride: the fate of an ally*. New York: Simon and Schuster, 1989, s. 457.

⁷² Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 267.

⁷³ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 4.

⁷⁴ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 3. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

⁷⁵ Tamtéž, s. 4

nabídkou již přišly. Oproti představám marocké královské rodiny se však šáhův pobyt protáhl na několik týdnů.

Lze předpokládat, že vzhledem k situaci neměl šáh mnoho možností na výběr. Maroko zvolil především pro výborné vztahy s vládnoucí rodinou. Za své vlády po léta záměrně pěstoval dobré partnerství se všemi muslimskými monarchiemi a snažil se zavázat si je. Pro Maroko představoval velký přínos šáhův finanční příspěvek v celkové výši překračující 110 milionů amerických dolarů. Ve spojení s USA mimoto poskytl Maroku rozsáhlou pomoc v oblasti výzbroje a výcviku armády. Jeho předpoklad adekvátní protislužby se ovšem při pobytu v Maroku nejspíš nenaplnil.⁷⁶

Ihned po příjezdu tamější král taktně naznačil, že dlouhodobé setrvání rodiny v Maroku není žádoucí. Šáh proto přirozeně obrátil pozornost ke Spojeným státům a v tomto duchu přijímal i amerického konzula Richarda Parkera, jenž v rozhovorech navázal na svého diplomatického kolegu z Íránu Williama Sullivana a také na prezidenta Cartera, kteří šáha veřejně ujišťovali, že v USA bude vždy vítán.⁷⁷ Velkým překvapením tak muselo být taktní, ale přímé a jednoznačné odmítnutí šáhova vstupu do Spojených států, jež přišlo o několik týdnů později.⁷⁸ Spojené státy se obávaly nejen prorevolučních skupin, ale měly obavy i o bezpečnost vlastních občanů stále pobývajících v Íránu, jimž ani oni, ani nastupující vládnoucí garnitura v zemi, nedokázali zaručit bezpečný pobyt.⁷⁹ Komunikace Washingtonu s Teheránem se v té době vyhrocovala a komplikace, jež by přinesla přítomnost exilového monarchy, by mohly situaci značně eskalovat.

Ačkoliv se David Rockefeller⁸⁰ a Henry Kissinger⁸¹ snažili přijetí šáha prosadit, Zbigniew Brzezinski⁸² se za velké podpory řady ministrů a senátorů postavil proti jeho

⁷⁶ Tamtéž, s. 5.

⁷⁷ Carter, J.: *Keeping Faith: Memoirs of a President*. Fayetteville: University of Arkansas, 1995, s. 452.

⁷⁸ Shawcross, W.: *The Shah's last ride: the fate of an ally*. New York: Simon and Schuster, 1989, s. 588.

⁷⁹ Carter, J.: *Keeping Faith: Memoirs of a President*. Fayetteville: University of Arkansas, 1995, s. 452.

⁸⁰ Rodina Rockefellerových je známá svým bohatstvím a vlivem. Její pole působnosti lze již od přelomu 19. a 20. století sledovat v průmyslu, bankovníctví i politice. Ovládá velkou část amerického průmyslu a bankovníctví, ale svůj vliv uplatňuje i v dalších oblastech. Pro šáhův exilový život jsou podstatní především dva z neznámějších členů tohoto klanu, bratři Nelson a David. Nelson Rockefeller, narozený roku 1908, byl známý především díky svým politickým aktivitám. Působil nějakou dobu v soukromém sektoru, avšak většinu své kariéry strávil ve státní službě, a to na významných postech. Postupně se stal zvláštním poradcem prezidenta Eisenhowera, guvernérem státu New York a dokonce i viceprezidentem Spojených států. Byl velkým přítelem iránského šáha, avšak zemřel velmi záhy, doslova několik dní po jeho odchodu do exilu. Podporu šáha po Nelsonovi převzal jeho bratr David, vůdčí osobnost celé rodiny. David Rockefeller byl nejmladším ze všech bratří; narodil se roku 1915. Velmi záhy začal pracovat v rodinné bance Chase Manhattan Bank, kterou dlouhou dobu vedl. Tento finanční dům během let spravoval fondy mnoha významných zahraničních i tuzemských klientů. Patřil k nim mimo jiné i šáh. David se také angažoval v politickém životě, avšak pouze velmi okrajově. Roku

vstupu do země. Vladař po celou dobu věřil, že jeho spojenci v čele se Spojenými státy mají plán a že mu pomohou znovu ovládnout zemi a postavit se do jejího čela.⁸³

Pro americkou administrativu by pravděpodobně bylo úlevou zanechat šáha v některé z méně významných zemí, avšak na stranu podporovatelů jeho příjezdu do země se postupně začal klonit i Zbigniew Brzezinski,⁸⁴ prezidentův bezpečnostní poradce.⁸⁵ Prozatím však šáh zůstával v Maroku, což poskytovalo čas pro diskuze a lobbying.

Hasan II. byl zpočátku přesvědčen, že šáh má k dispozici značné finanční zdroje. Jeho majetek se odhadoval zhruba na 2 miliardy amerických dolarů.⁸⁶ O množství prostředků uložených mimo Írán můžeme dnes pouze spekulovat, neboť informace o konečné částce nebudou nikdy zveřejněny. Rodina Pahlaví i někteří novináři uvádí, že odhady majetku z let 1979 a 1980 byly značně přehnané a že texty novinářů i propagandy obsahovaly mnoho nepřesných a diskutabilních položek, například o rozsahu majetku ve Spojených státech.⁸⁷ Lze usuzovat, že se nejednalo o malé sumy, avšak tehdy uváděné

1954 se setkal s Henrym Kissingerem a při společné práci v oblasti nukleárních zbraní se spřátelili. Konzultovali spolu mnohé situace ohledně významných zahraničních klientů banky a státních zájmů v jejich zemích. Tito dva muži patří k nejskloňovanějším jménům v souvislosti se šáhovým exilovým životem.

(Zdroj: Harr, J. E., Johnson, P. J.: *The Rockefeller century*. New York: Scribner, 1988.)

⁸¹ Henry Alfred Kissinger se narodil v roce 1923 jako Němec židovského původu. Ještě před začátkem Druhé světové války odešel s rodinou do Kanady. Později se přestěhovali do Spojených států amerických, kde Henry nastoupil jako dělník v továrně. Byl velmi bystrý a toužil po vyšším vzdělání. Absolvoval při zaměstnání večerní školu a později byl přijat na Harvardskou univerzitu. Několik let na ní působil jako profesor. Akademická kariéra však nebyla jeho konečným cílem.

Působil jako poradce amerických prezidentů Dwighta D. Eisenhowera, J. F. Kennedyho nebo Lyndona B. Johnsona. Koncem šedesátých let byl jmenován prezidentským poradcem pro národní bezpečnost a v roce 1971 ministrem zahraničních věcí. V témže roce obdržel Nobelovu cenu za mír. Za svého působení v politice se zasloužil především o komunikaci Spojených států a Asie, ať už se to týkalo protisovětského spojení s Čínou (tzv. pingpongová diplomacie), dohody o prodeji ropy v amerických dolarech se Saúdskou Arábií nebo zmírňování napětí v sovětsko-americké politické komunikaci aj.

Roku 1977 odešel z vlády, avšak rozhodně se nestáhl do ústraní. Působil na Blízkém a Středním východě jako vyslanec a diplomat a pomáhal ve zmírňování napětí a v navazování mnoha komunikačních kanálů.

Je známý také jako spisovatel. Mezi jeho častá témata patřila demokracie nebo historie a vývoj diplomacie. Napsal také poměrně rozsáhlou autobiografii.

(Zdroj: Syruček, Milan. *Henry Kissinger: bůh či ďábel diplomacie*. Praha: Epocha, 2004.)

⁸² Poradce pro národní bezpečnost.

⁸³ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 252.

⁸⁴ Zbigniew Kazimierz Brzezinski se narodil roku 1928 v polské Varšavě. Tento významný politolog se od šedesátých let angažoval v bezpečnostní politice země a za vlády Jimmyho Cartera působil v této oblasti jako poradce. Často zaujímá kritický postup k zahraniční politice USA. V současné době publikuje a působí jako poradce prezidenta Baracka Obamy.

⁸⁵ Carter, J.: *Keeping Faith: Memoirs of a President*. Fayetteville: University of Arkansas, 1995, s. 453.

⁸⁶ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s.5. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

⁸⁷ Gerth, J.: *U.S. Banks Use Frozen Iran Asset to pay off debts of Shah's regime in* The New York Times [1979-12-29].

fantastické propočty můžeme považovat za ryze spekulativní. Zůstává také otázkou, do jaké míry mohla rodina v této situaci zahraničními účty disponovat.⁸⁸

Králi Hasanovi II. přestala být velmi brzy přítomnost šáhovy rodiny milá. Dle pravidel tradiční zdvořilosti hradila takřka všechny náklady marocká královská rodina a vláda.⁸⁹ Výdaje stoupaly a čím déle šáh zůstával v Maroku, tím více se hovořilo o tom, zda se zde usadí natrvalo. Král doufal, že by mohl s Egyptem výměnou za podporu na konferenci v Bagdádu dohodnout šáhův návrat do Káhiry, ale ani tato možnost se nenaplnila. Šáh musel zvážit své další kroky a rozhodnout se, kam přesídlí. Nabídky od jiných muslimských vládců ovšem nepřicházely; evropské země ho odmítaly z důvodů velkých nároků na bezpečnost. USA se prozatím vyslovily proti,⁹⁰ ale díky části administrativy v čele s Brzezinskim zůstávala možnost stále otevřená. Kritickým faktorem se v té chvíli stal čas, a když rodina Rockefellerů a Henry Kissinger zajistili šáhovi pozvání z Bahamského souostroví, nebyl již prostor váhat.⁹¹

O pobyt na tomto tropickém souostroví se postarali američtí zastánci šáha, Henry Kissinger a David Rockefeller. Bahamy se nacházejí velmi blízko Spojených států amerických a bylo by tak jen otázkou několika hodin přepravit krále i s doprovodem do USA. V Maroku se sice bahamský vyslanec vyjádřil naprosto jasně, ale Rockefeller i Kissinger se stále nevzdávali naděje na úspěch. Můžeme s jistotou říci, že Bahamy považovali za pouhou „mezistanici“.

Krásné, ale odlehlé tropické souostroví představovalo pro všechny velkou změnu. Po přátelském klimatu Maroka a jeho pulzujících velkoměstech se na Bahamách šáhova suita setkala s naprosto odlišnou kulturou a s ne úplně přátelským prostředím. Místní obyvatelé ani členové státní správy jim příliš nedůvěřovali. Šáh později ani neusiloval o prodloužení pobytu na tomto místě, kde jej odstříhli od světa a kde se ani z ryze praktických důvodů nedalo déle pobývat.⁹²

⁸⁸ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 421.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ Carter, J.: *Keeping Faith: Memoirs of a President*. Fayetteville: University of Arkansas, 1995, s. 452.

⁹¹ Na cestě z Maroka se k jeho doprovodu připojil bývalý asistent Davida Rockefellera Robert Armao. Tento muž doprovázel rodinu po celý zbytek šáhova života v exilu a stal se nepostradatelným, co se týče celkové péče o šáha a jeho doprovod.

⁹² Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 265.

Přidělené ubytování nevyhovovalo nárokům rozsáhlého doprovodu a celé královské rodiny, která byla zvyklá na pestrou paletu možností jak trávit volný čas. Ostrov se tak pro ně zakrátko stal zoufale nudným a ubíjejícím místem.⁹³

Problematická byla rovněž komunikace, a to nejen se zbytkem exilové komunity, ale i se světem.⁹⁴ Omezené možnosti telefonického spojení se zahraničím usnadňovaly sice práci bezpečnostním složkám, ale rozhodně nevyhovovaly exilové menšině a ani jejím představitelům.

Tato situace však musela přirozeně vyhovovat státům, které byly v celé otázce bezprostředně zainteresovány, jako Spojené státy nebo Velká Británie. Šáha nutně zatlačovala do pozadí vlivu izolace od protirevolučních sil i od kontaktů se spojenci. Pokud by se ho povedlo na tomto místě pozdržet delší dobu, mohlo by jeho postavení jako ústřední postavy odboje postupně značně oslabit.

Bahamská vláda celou dobu věřila, že šáh brzy odjede. Doufala, že Spojené státy se nakonec nechají obměkčit a panovníka přijmou.⁹⁵ A když ne ony, tak alespoň Velká Británie. Tam Margaret Thatcherová nastínila možnost šáhova přijetí do země, ale teprve až po svém zvolení ministerskou předsedkyní. Ani v tomto případě však situace nespěla ke kladnému výsledku. Bahamy mezitím stále více naléhaly na odjezd celé rodiny ze země. Situace se natolik vyhrotila, že Bahamy veřejně odmítly prodloužit vízum, a tím jasně stanovily datum, do kdy musí šáh zemi opustit.⁹⁶ Když tedy přišla nabídka pobytu v Mexiku, šáh ji s úlevou přijal.

Volba Mexika jakožto další země pro exilový pobyt se může zdát překvapující. Mexiko neudržovalo s íránskou monarchií užší vztahy, nemluvě o geografické poloze naprosto mimo dosavadní zájmové regiony Íránu. Ovšem tato skutečnost na druhou stranu představovala zásadní výhodu.

O Mexiku šáh uvažoval již před odletem z Íránu. Hlavní předností tohoto středoamerického státu byla jeho vzdálenost. Nešlo jen o geografický faktor – Mexiko se v politice Blízkého a Středního východu nijak významně neangažovalo. S Íránem neudržovalo takřka žádné diplomatické vztahy, nemluvě o nezávislosti na íránské ropě. Rovněž nabízelo prostředí, kde rodina mohla začít klidný život. Mexiko ochotně

⁹³ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 266.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Shawcross, W.: *The Shah's last ride: the fate of an ally*. New York: Simon and Schuster, 1989, s. 277.

⁹⁶ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s.7 [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

zabezpečilo vhodné sídlo ve městě Cuernavaca.⁹⁷ Velkou pomoc při vyjednávání šáhova pobytu v Mexiku opět poskytli Henry Kissinger a rodina Rockefellerových.

Pobyt v Mexiku probíhal velmi uspokojivě. Královna se učila španělsky, šáh zde napsal největší část svých pamětí. Děti prozatím studovaly v USA, ale mohly do země jezdit bez obav nebo administrativních průtahů. Poklidný život rodiny však narušoval jeden významný problém – postupující šáhova choroba. Specialisté se postupem času stále více přikláněli k operaci.⁹⁸

Hlavním bodem diskuze se stalo místo zákroku. Mexičtí lékaři přirozeně propagovali mexické nemocnice, ostatní specialisté a velká část královské rodiny se klonili k zemi s vyspělejším zdravotnictvím.⁹⁹ Nejlépe by vyhovovaly Spojené státy americké.¹⁰⁰ Jak však zajistit šáhovi tak dlouho odírané vízum, a to alespoň na dobu léčby v některé z amerických nemocnic?

Proč bylo pro prezidenta Cartera jakékoliv rozhodnutí riskantní? Rok 1980 měl být rokem jeho další volební kampaně a vše, co by mohlo poškodit jeho mediální obraz, představovalo hrozbu. Ať již by o šáhově vstupu do země rozhodl jakkoliv, mohlo se toto rozhodnutí stát klíčovým problémem při jeho znovuzvolení.¹⁰¹

Spojené státy byly se stávajícím stavem pravděpodobně více než spokojeny. Zabezpečily šáhovi adekvátní a bezpečné podmínky k životu a přitom se jim podařilo udržet jej mimo své území. Navíc v té době budovaly nový vztah s Íránem a snažily se zabezpečit si přísun ropy. Když se však objevily zprávy o katastrofálním zdravotním stavu šáha, entuziasmus rázem opadl. Americký tisk, který se do té doby o místo šáhova pobytu příliš nezajímal, začal spekulovat, zda bude skutečně umožněn šáhův vstup do země, což do té doby označoval jako velmi nepravděpodobné, za jakých podmínek, a také jaká bude reakce íránské komunity ve Spojených státech.¹⁰² Tisk nakonec řešil stejné dilema jako administrativa prezidenta – nutnost volit mezi bezpečností občanů a humánností vůči

⁹⁷ Taheri, A.: *The unknown life of the Shah*. London: Hutchinson, 1991, s. 305.

⁹⁸ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 274-279.

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Téma rozebírá také článek: Broad, W.: *No CAT Scans in Mexico for Shah?*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1749113>.

¹⁰¹ Dumbrell, J.: *The Carter Presidency: A Re-evaluation*. New York: Manchester University Press, 1995, s. 168.

¹⁰² *Managing the To Be Free. Shah Orders Family To Give Up Wealth* in International Herald Tribune [1979-10-01].

šáhovi.¹⁰³ Obavy plynuly z přítomností velkého počtu iránských studentů ve Spojených státech. Ti dali jasně najevo, že jsou připraveni silně protestovat, a to i za cenu násilí. Ani z ekonomického hlediska se tato možnost nezdála přínosná, protože přece jen stále zůstávalo několik málo obchodních vazeb mezi zeměmi.

¹⁰³ Tamtéž.

3.C Exil – druhá fáze

V říjnu se dosud utajovaná šáhova nemoc stala věcí veřejnou. Vzhledem k tomu, že mexické zdravotnictví nemělo ve světě dobrý zvuk, upírala se pozornost světa na Spojené státy. Rozhodnutí záviselo v první řadě na prezidentovi. Nejjednodušší se zdálo upřednostnit nový vztah s Íránem, ovšem jak upozornil Hamilton Jordan, pokud by šáh zemřel v Mexiku, měly by Spojené státy jeho krev na svých rukou.¹⁰⁴ Vystala ovšem i otázka, zda v případě šáhova vstupu do země budou USA schopny zaručit bezpečnost americké ambasády a amerických občanů v Íránu, kde již v té době docházelo k občasným incidentům. Veřejnost navíc v době krátce před volbami chtěla vidět pevné a zásadové rozhodnutí svého prezidenta.¹⁰⁵

Brzezinski ani Vance se neshodli a ani senátní výbor pro mezinárodní vztahy nenašel jednotné stanovisko.¹⁰⁶ Šáh měl stále velkou podporu v rodině Rockefellerových, Henrym Kissingerovi a Johnu J. McCloyovi,¹⁰⁷ vlivném právníkovi, bankéři a diplomatovi. Tito šáhovi zastánci vedli nadále kampaň za jeho azyl v zemi.¹⁰⁸ McCloyova právnická společnost od dubna 1979 bývalého panovníka zastupovala.¹⁰⁹

Především jejich zásluhou se podařilo zajistit pobyt šáhovy rodiny na Bahamách nebo v Mexiku. Můžeme se ptát, zda šlo v boji za šáhovo přijetí pouze o finance nebo i o přátelství, je však mimo jakoukoliv diskuzi, že se stali jeho největšími a nejvlivnějšími podporovateli.

Henry Kissinger, významná postava americké zahraniční politiky, věděl, co by zrada šáha znamenala pro reputaci Spojených států. Prosazoval názor, že vládce, jehož nazývali tolik let přítelem, nemohou ponechat ve světě jako „bludného Holanďana“. Země

¹⁰⁴ Sreberny-Mohammadi, A. and M. A.: *Post-Revolutionary Iranian Exiles: A Study in Impotence*. s. 116.[online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/3991849>.

¹⁰⁵ Jednalo se o volby v roce 1980. Prezident Carter byl poražen, a to mimo jiné i v důsledku problémů s Íránem.

¹⁰⁶ Dumbrell, J.: *The Carter Presidency: A Re-evaluation*. New York: Manchester University Press, 1995, s. 171.

¹⁰⁷ John Jay McCloy – bývalý předseda Světové banky, Chase Manhattan Bank aj. Působil na několika diplomatických postech v Evropě. Hrál významnou roli zejména po Druhé světové válce, kdy se podílel na tvorbě tzv. Marshallova plánu. V době íránské revoluce měl takřka 90 let. (Zdroj: Archives - World Bank – John Jay McCloy [2014-04-27]. Dostupné z <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/EXTARCHIVES/0,,contentMDK:20504728~pagePK:36726~piPK:437378~theSitePK:29506,00.html>)

¹⁰⁸ Smith, T.: *Why Carter Admitted the Shah* in The New York Times [1981-05-18].

¹⁰⁹ Dumbrell, J.: *The Carter Presidency: A Re-evaluation*. New York: Manchester University Press, 1995, s. 168.

k němu má morální závazky.¹¹⁰ V této souvislosti se často setkáváme se jménem amerického vyslance v Teheránu Williama Sullivana, který se dlouho snažil potřebná povolení zabezpečit.¹¹¹ V následných diskuzích vykryštovaly tři názorové skupiny. První z nich, v čele se Zbigniewem Brzezinskim, stála za myšlenkou možného vojenského zásahu v Íránu jako rychlého a do budoucna nejperspektivnějšího řešení, přinášejícího možnou hegemonii USA nad Středním východem – bohužel za cenu velmi krvavého konfliktu. Druhá, vedená Cyrusem Vancem, se klonila k mírovějším řešením, a to především v zájmu celosvětové stability a kolektivní bezpečnosti. Objevovali se ale i zastánci kompromisního stanoviska, kteří nebyli pro násilné řešení, ale ani nechtěli celou situaci řešit přehnaně opatrně. V jejich čele nestál nikdo jiný než právě Rockefellerové a Henry Kissinger.¹¹²

Konečné rozhodnutí záviselo na prezidentovi. Největší otázkou zůstávalo, co by se stalo, kdyby šáha do země za účelem zdravotního ošetření nepustil. Podle informací, které mu předkládali jeho poradci, to byla šáhova poslední možnost na přežití.¹¹³ Z dnešního pohledu je diskutabilní, nakolik byl šáhův stav vážný, názory na to se poměrně rozcházejí. Do Panamy však byl vyslán oficiální tým lékařů, který měl pomoci vyřešit, zda a jakým způsobem je třeba Pahlaviho operovat.¹¹⁴ Důležité však je, že hrozba šáhova úmrtí tak blízko hranic Spojených států mohla vážně poškodit mezinárodní reputaci USA a pravděpodobně by měla i značný vliv na mediální obraz Jimmyho Cartera a jeho poradců a ministrů.

Tisk ve Spojených státech, který po přesunu šáha z Teheránu do Káhiry nevěnoval jeho exilovému životu přílišnou pozornost, vyjma zájmu o jeho finanční zdroje, začal přinášet spekulativní úvahy o možnostech šáhova exilu ve Spojených státech a také o následných reakcích v íránské komunitě žijící v USA i přímo v Íránu. Nikdo samozřejmě neočekával hladký průběh; strach z přímé reakce ze strany porevoluční garnitury byl naprosto přirozený, neboť se začínalo vyjasňovat, jaký postoj vlastně íránská vláda vůči

¹¹⁰ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 420.

¹¹¹ Bloom, M.: *The Pahlavi Problem: A Superficial Diagnosis Brought the Shah into the United States*. s. 283. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1684171>.

¹¹² Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 8 [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

¹¹³ Smith, T.: Why Carter Admitted the Shah in *The New York Times* [1981-05-18].

¹¹⁴ Gwertzman, B.: Carter Aid is Sent to Panama to Ease Dispute over Shah in *The New York Times* [1980-03-22].

USA zaujme.¹¹⁵ V revoluční a porevoluční rétorice byli Američané původci veškerých problémů a antiamerikanismus zde nabýval takové síly, že i budoucí obchod s ropou a ropnými produkty, představující významný zdroj peněz pro obě strany, se zdál naprosto nemožný. Je zajímavé, že samotnou intervenci vůči americkým občanům na íránské půdě, před kterou tisk tolik varoval, pravděpodobně nepokládal v konečném důsledku za opravdu reálnou. Lze tak soudit z velkého překvapení, které krize nakonec vyvolala. Důvěra v ochrannou moc amerického občanství a suverenity na půdě ambasády se však později ukázala jako velmi krátkozraká¹¹⁶.

Prezident Carter se nakonec rozhodl šáha přijmout. V oficiálním prohlášení uvedl, že mu poskytl přechodný azyl pouze z humanitárních důvodů, jelikož nikde jinde mu nemůže být poskytnuta adekvátní lékařská péče a že po uplynutí doby nezbytné k jeho rekonvalescenci se opět vrátí do Cuernavaky, jak přislíbilo Mexiko.¹¹⁷ Termín hospitalizace byl určen na konec září.¹¹⁸

Šáh se dlouho domníval, že Spojené státy jsou pro něj nejvhodnější zemí k pobytu. Podle svých vlastních slov odmítnutí vstupu do USA kladl za vinu otázkám okolo vývozu íránské ropy a nepochyboval, že je Spojené státy nakonec přijmou. Tato představa se ale zřejmě rozplynula již ke konci pobytu v Maroku, kdy daly Spojené státy jasně najevo, že je v jejich zemi nežádoucí. Teprve po příjezdu do USA mohl porozumět skutečnému rozsahu problému. Nešlo pouze o situaci v Teheránu. Z reakcí mezinárodního fóra můžeme soudit, že se šáhem se již do budoucna jednoduše nepočítalo. Všichni, kdo v době před revolucí udržovali přátelské vztahy se starým Íránem, je chtěli nyní navázat i s Íránem novým. Ropa i strategické pozice na Blízkém a Středním východě měly obrovský politický význam a Spojené státy rozhodně nebyly výjimkou.

To, že USA do státního převratu nezasáhnou, odhadovali íránští revoluční představitelé již předem. Poukazovali na to, že íránská ropa je pro USA zcela nezbytná – přestože s vývojem situace nesouhlasí, budou nuceny je přijmout a zaměří se na to, aby

¹¹⁵ Gerth, J.: *U.S. Bans Use Frozen Iran Assets To Pay Off Debts of Shah's Regime* in *The New York Times* [1979-12-29].

¹¹⁶ Např.: *Teheran Students Seize U.S. Embassy and Hold Hostages; Ask Shah's Return and Trial* in *The New York Times* [1979-04-12]. *Iran Hostage Crisis 1979 (ABC News Report From 11/11/1979)* <http://www.youtube.com/watch?v=A8bC1DEYbI4> [cit. 2014-04-07].

¹¹⁷ Carter, J.: *1979, 2. June 23 to December 31, 1979*. Washington: US Gov. Print. Off. 1980.

¹¹⁸ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 9. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

z něj vytěžily maximum pro svou zahraniční politiku. A přesně této strategie se hodlala americká strana držet.¹¹⁹

Zahraniční tisk mezitím spekoval o roli USA v samotné revoluci. Ve východním bloku a v Íránu byla nejčastěji do role hlavního původce stavěna americká tajná služba v čele s CIA.¹²⁰ Ta měla značný vliv za monarchie, ale měla se značně podílet i na podněcování revoluce. Můžeme se přirozeně domnívat, že svou ústřední úlohu z velké části získala tato stěžejní součást americké tajné služby především díky populární kultuře, kde jsou CIA popř. FBI ve filmech a románech dotýkajících se role tajných služeb velmi často významnými hybateli děje. Nicméně je nutno zmínit, že CIA v moderních iránských dějinách figurovala,¹²¹ avšak určovat rozsah její působnosti dnes může být kvůli přísnému utajení pouze spekulativní. Zmínky o podílu CIA na revolučním dění pak znatelně slábnou již na konci ledna 1979, kdy socialistický tisk začíná pojímat dění v Íránu jako lidovou revoluci¹²².

V USA žila početná iránská komunita, a to především z řad odpůrců šáha. Nutně vyvstaly otázky, jak by země zajistila panovnickou bezpečnost či zabránila otevřeným sporům a protestům. Bylo by vůbec možné jakkoliv s novou iránskou vládou vyjednávat, kdyby americké autority svolily s exilovým pobytem nežádoucí osoby „číslo jedna“? A konečně, jaká by byla reakce USA, pokud by je Írán postavil před jasnou volbu? Měly by vydat šáha a poškodit tím svou pracně budovanou pověst důvěryhodného a spolehlivého partnera? Nebo jej nevydat, jasně se postavit do opozice a připravit se na rizika, která představovalo ohrožení ropných a bezpečnostní zájmů Spojených států na Středním východě, nebo nebezpečí pro vlastní občany v tomto regionu? Šlo pouze o dvě možnosti a obě s negativními důsledky pro americkou zahraniční politiku.

Po příjezdu do Ameriky se stal šáh bezodkladně pacientem newyorské nemocnice. Pobyt v nemocnici však pro něj nebyl vůbec příjemný. Jak uváděly tisk i televizní zpravodajství, nehledě na lékařské procedury, stály každý den pod oknem davy protestujících Íránců a skandovaly nepřátelská hesla.¹²³ Kamery též zachytily i několik

¹¹⁹ Taheri, A.: *The unknown life of the Shah*. London: Hutchinson, 1991, s. 311.

¹²⁰ Např. *Zhoubná hra s osudy národů* in Rudé právo [1979-02-01].

¹²¹ Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 182.

¹²² Např.: In Rudé právo: *Írán po vítězství lidových sil. Úsilí o normalizaci* [1979-15-02]. *Po bouřlivém závěru týdne v Íránu. Teherán v rukou lidových sil* [1979-13-02]. *Pracující uposlechlí výzvu Chomejního. V Íránu ukončena stávka* [1979-23-02].

¹²³ Nossiter, B. D.: *Khomeini v. Shah: What the Record Say* in The New York Times [1979-26-11].

násilných konfliktů mezi odpůrci a monarchisty. Každý šáhův pohyb pečlivě sledovali novináři a členové tajné služby. Z oficiálních vyjádření státních orgánů je zřejmé, že si dávali záležet na tom, aby bylo bez nejmenších pochyb jasné, že vstupní vízum platí jen po dobu naprosto nezbytnou k léčbě. Všichni doufali, že se šáh zotaví natolik, aby se mohl brzy bez problémů vrátit zpět do Mexika a pokračovat v tamějším poklidném exilovém životě.¹²⁴

Dne 4. listopadu se stalo to, čeho se Spojené státy tolik obávaly. V Teheránu vypukly ostré nepokoje, jež vyvrcholily napadením americké ambasády a zajištěním jejich zaměstnanců. Několik desítek amerických občanů zůstalo v iránském zajetí a prognóza dalšího vývoje situace zůstávala velmi nejasná.¹²⁵

Reakce v médiích byla přirozeně okamžitá. Dosud těžko uvěřitelná možnost přímého ohrožení vlastních občanů zasáhla veřejnost po celých Spojených státech velkou měrou. Průměrného čtenáře pravděpodobně do té doby dění v dalekém Íránu příliš nezasáhlo, citelný dopad mohl zaznamenat pouze ve stoupajících cenách pohonných hmot. Avšak ve chvíli, kdy došlo k nemyslitelnému narušení suverenity americké půdy a přímému ohrožení skupiny občanů, stala se tato věc záležitostí národní cti a jako takovou ji americký tisk prezentoval.¹²⁶ Paradoxně se do popředí nedostaly hlasy požadující šáhovo vydání, i když ani této možnosti se mnohé články nevyhnuly. Hlavním problémem nadále zůstalo porušení výsad, které každé ambasádě poskytuje hostitelská vláda. Navíc následná stagnace iránské vlády, od které se očekával okamžitý zákrok, dovršila nepřátelské cítění americké veřejnosti vůči Íránu. Lze předpokládat, že tím padly poslední možnosti na záchranu amerického kapitálu v Íránu a mimo jiné i poslední sympatie amerických občanů vůči Íráncům. Napříště už nebyly postoje sympatizující a s utužujícím se protiamerickým režimem se vyhrocovaly.

Akci měla údajně naplánovat skupina studentů jako vyjádření odporu proti návratu šáha do čela země. Některé zdroje uvádějí, že ajsatolláh o plánu nic nevěděl a šlo o vlastní iniciativu. Je však velmi nepravděpodobné, že nic netušily ani státní orgány, neboť ve velmi krátké době po obsazení ambasády se v ulicích objevily davy podporovatelů a

¹²⁴ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 293.

¹²⁵ Shawcross, W.: *The Shah's last ride: the fate of an ally*. New York: Simon and Schuster, 1989, s. 290.

¹²⁶ Např.: "Doing Satan's Work in Iran" in New York Times [1979-06-11]. Iran Hostage Crisis 1979 (ABC News Report From 11/11/1979) <http://www.youtube.com/watch?v=A8bC1DEYbI4> [cit. 2014-04-07].

veškeré dění bylo, co se týče distribuce informací, již od začátku poměrně dobře pokryto. Také podmínky, které stanovili únosci za propuštění, si žádaly přehled o finančních investicích země. Vedle vydání šáha do Íránu se týkaly především finančních záležitostí. Íránská vláda měla po světě několik účtů, a některé z nich se nacházely právě ve Spojených státech. Bezprostředně po propuknutí revoluce byly americkou vládou zmrazeny a nová íránská vláda z nich dosud nemohla čerpat. Žádali také o vydání peněz ze soukromých účtů šáha. Na obojí americká vláda záhy přistoupila. Především za uvolnění soukromých účtů si ze strany vládců mnoha zemí Perského zálivu vysloužila ztrátu důvěryhodnosti ve finančních záležitostech.¹²⁷

Ke konci listopadu se v Camp Davidu sešlo několik příslušníků americké nejvyšší administrativy, aby projednali jak na vzniklou situaci reagovat. Bylo třeba jasně určit, jaká opatření musí být bezprostředně provedena v případě, že by se situace ještě vyhrotila, a to nejen v oblasti bezpečnosti, ale také co se týče obchodních zájmů v Íránu. Jedním z prvních opatření měla být ekonomická blokáda země a ukončení drtivé většiny obchodních aktivit na jejím území.¹²⁸ Tato hrozba měla přinutit Írán, aby propustil rukojmí a upustil od svých požadavků. Dalším problémem byl přirozeně i bývalý šáh. Jeho přítomnost v USA byla jen záminkou pro obsazení ambasády a následné vyjednávání o vydání nejen jeho, ale i veškerých zmrazených íránských financí.

Vydání panovníka sice Írán žádal po celou dobu jeho exilu, avšak nyní měl poprvé ve svých rukou skutečnou páku k vyjednávání, životy mnoha Američanů. Spojené státy musely logicky řešit velké dilema – buďto nabídnout výměnu, zpochybnit tak vlastní slovo na mezinárodním poli a znehodnotit dosavadní postup, nebo zůstat u morálních zásad své zahraniční politiky, a ohrozit tak životy svých občanů.

Prezident Carter a jeho poradci v čele s Robertem Vancem se pod vahou okolností shodli, že nastal nejvyšší čas, aby šáh opustil Spojené státy, a nejlépe i celou Severní Ameriku. Jeho zdravotní stav tomu již nebránil a i on sám si již přál z Ameriky odjet.¹²⁹ Představovala pro něj místo, kde na každém kroku vnímal, jak se všichni obávají jeho přítomnosti, nebo ho až nenávidí. Teheránská krize se neustále prohlubovala a šáhův pobyt komplikoval jednání o propuštění rukojmích. Spojené státy šáha samozřejmě vydat

¹²⁷ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004.

¹²⁸ Carter, J.: *Keeping Faith: Memoirs of a President*. Fayetteville: University of Arkansas, 1995, s. 457.

¹²⁹ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 9. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

nemohly, naprosto by tím totiž zdiskreditovaly svou pověst v mezinárodních kruzích. Také jejich proklamace, že USA se nikdy nenechají vydírat teroristy, by vzala před celým světem za své.

V této otázce postupně sílil i tlak tisku, který šáhův pobyt ve Spojených státech, protesty iránských studentů v New Yorku i situaci v Teheránu podrobně sledoval. Ústředním tématem se přirozeně stal hypotetický dlouhodobý exil šáha v zemi. Tuto možnost sice americká administrativa označovala za velmi nepravděpodobnou, prakticky nemožnou, avšak i ona měla stále své podporovatele. Jak vyplývá z názorů tisku, umožnění dlouhodobého pobytu šáha by bylo pomyslnou rozbuškou v reakcích americké veřejnosti.¹³⁰ Již před teheránskou krizí byl šáhův příjezd pro veřejné mínění na hranici únosnosti a přímé narušení americké suverenity jej posunulo na místo osoby nežádoucí.

Spojené státy tedy neprodleně zahájily s Mexikem jednání o návratu šáha do země, která byla pro jeho exilový pobyt v té chvíli nejpříjemnější. K zásadnímu a nečekanému obratu ovšem došlo, když se američtí diplomaté z úst mexického velvyslance dozvěděli, že šáh již na delší dobu vízum neobdrží a bude mu umožněn pouze krátký pobyt. Zpráva všechny velmi překvapila, neboť s návratem do Střední Ameriky počítaly Spojené státy i šáh sám.¹³¹ Co přimělo Mexiko k tomuto kroku? Můžeme jen spekulovat, nejpravděpodobnějším důvodem se ovšem zdá vliv Kuby. V daném roce proběhly volby členských států na místa nestálých členů Rady bezpečnosti Organizace spojených národů a Mexiko na jedno z nich kandidovalo. Kuba se však nechala slyšet, že pokud Mexiko opět poskytne azyl šáhovi, jeho zvolení do Rady zablokuje.¹³²

Situace se tím značně zkomplikovala. Šáh musel prozatím opustit velká města, kde bylo obtížné zajistit jeho bezpečnost. Volba padla na základnu Lackland v Texasu, kde měl vyčkat na výsledky dalších jednání a kam se podle oficiálního znění přemístil na pokyn lékařů.¹³³

S nabídkou pobytu přišel opět Egypt. I když spolu tento dlouhodobý šáhův příznivec a USA pravděpodobně o tomto tématu jednali, Spojené státy zřejmě nijak nenadchla představa, že by se šáh vrátil na horkou půdu Blízkého Východu, a to přímo

¹³⁰ Nossiter, B.: *Khomeini v. Shah: What the Recors Says* in *The New York Times* [1979-11-26].

¹³¹ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 424.

¹³² Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 10. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

¹³³ Gwertzman, B.: *U.S. Grants Shah "Sanctuary" in Military Hospital in Texas; Asylum Questions Left Open* in *The New York Times* [1979-12-03].

k jejich spojenci, který neměl v arabském světě díky svému postoji v arabsko-izraelském konfliktu zrovna nejlepší reputaci. Evropské země, i přes iniciativu Nelsona Rockefellera, šáha stále odmítaly a poukazovaly na ohrožení vlastní bezpečnosti.¹³⁴

S nadějným nápadem na řešení patové situace přišli poradci prezidenta. Panama, země nezávislá na íránské ropě, bez zásadních mezinárodních vazeb na Blízký a Střední východ a s poměrně přátelsky nakloněným generálem Torrijosem v čele, se v této chvíli zdála být ideálním východiskem.¹³⁵

Bezpochyby se ale hrálo též o čas. Hamilton Jordan, který měl s Torrijosem poměrně přátelský vztah, si po rozhovoru s americkým konzulem dohodl osobní jednání přímo v Panamě. Přednesl tam generálovi celý problém a doufal, že nebude odmítnut.¹³⁶

Jordan se samozřejmě snažil získat Torrijosův souhlas i na základě jejich vzájemného přátelského vztahu. Generál Torrijos si měl vyslechnout nástin problému a následně se rozhodnout žádosti vyhovět. Dle jeho oficiálních slov šlo především o podporu bezpečnosti mezinárodních diplomatů, jelikož pokud nemohou být v bezpečí na vlastním konzulátu, jakou má pak váhu mezinárodní diplomacie?¹³⁷ Lze však s jistotou tvrdit, že do budoucna viděl ve vděčnosti Spojených států i mnoho výhod ekonomických a politických. Generál si dával záležet na udržení jakéhosi statusu quo - mohl nazývat svým přítelem jak Fidela Castra, hlavní postavu komunistického hnutí v Latinské Americe, tak prezidenta Spojených států, jednoho z předních představitelů světové demokracie a neopomenutelné síly na americkém kontinentu.¹³⁸ Panama byla navíc častým útočištěm politických disidentů a Torrijos si nechtěl nechat ujít tak významného hosta a publicitu, která se k němu vázala. Na to zřejmě Jordan spoléhal.¹³⁹ I přesto ale mělo udělené vízum platit jen krátkou dobu. Z toho přirozeně vyplývalo, že opětovný přesun do Egypta bude v budoucnu nevyhnutelný. Spojené státy však potřebovaly získat čas a pokusit se z šáhova pobytu vytěžit co nejvíce.

¹³⁴ Sick, G.: *Iran: A View from the White House*. s. 211[online]. [cit. 2013-06-17]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/20672113>.

¹³⁵ Sreberny-Mohammadi, A. and M. A.: *Post-Revolutionary Iranian Exiles: A Study in Impotence*. s. 126. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/3991849>.

¹³⁶ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 11.[online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 427.

¹³⁹ Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s.11. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

Začátkem prosince tedy šáh přesídlil na odlehlý panamský ostrov Contadora. Přestože mu místní správa poskytla ubytování, nedosahovalo kvalit běžných pro státní návštěvu. Jednalo se pouze o letní domek pro dvě osoby, jenž patřil k majetku amerického konzula. Děti i ostatní doprovod se musely ubytovat v okolních bungalovech. Jejich komunikace s vnějším světem se omezovala pouze na úzký okruh rodiny a popřípadě významnějších přátel. Případné kontakty s odbojem se nezdály bezpečné vzhledem k pravděpodobnému monitorování veškerých šáhových hovorů. Pobyt v ostrovní izolaci v málo známém kulturním prostředí a s omezenými kontakty s vnějším světem se podobal době, již šáh strávil na Bahamách.

Ostrov nebyl zrovna ideálním místem pro muže bojujícího s těžkou nemocí a naprosto nepřivklého místnímu klimatu. Zákroky provedené v USA navíc neměly úspěch v takové míře, jak se očekávalo, a choroba i nadále postupovala a vyžadovala rychlou operaci. A zde opět nastaly zásadní rozpory. Kde by měli šáha operovat? V Gorgasově nemocnici v bývalé americké zóně stále spravované Američany, nebo na klinice Paitalla, kterou vedla Panama? Lékaři se nemohli shodnout ani na výběru operujícího lékaře ani na správném postupu, a tak nakonec situaci vyřešili nejjednodušším možným způsobem. Zákrok zrušili.

Kromě choroby se nad šáhem začala stahovat i další mračna. Z Íránu nepřestávaly přicházet důrazné výzvy, požadující po Spojených státech vydání šáha a veškerých jeho aktiv a nemovitostí. Generál Torrijos se navíc hlasitě zapojoval do problému osvobození teheránských rukojmích a šáhovo případné vydání do Íránu se mu nesporně zdálo poměrně příhodné.

Do Panamy brzy přiletěla delegace s cílem navázat kontakty pro budoucí vyjednávání. Právníci Christian Bourguet a Hector Villalon začali shromažďovat informace o šáhovi a jeho rodině a připravovali žádost na jeho vydání. Dle tehdejších panamských zákonů mohl stát na základě žádosti o vydání dotyčného zatknout ještě před vynesemím rozsudku. Uvěznění šáha by podle všeho mohlo zafungovat jako nejlepší záruka pro řešení teheránské krize. Pahlaví se tak evidentně pomalu, ale jistě dostával do situace, z níž nebylo úniku. Následovalo zatčení některých příslušníků doprovodu, občasné odpojování telefonních linek a nekomunikace ze strany generála Torrijose i

amerického vyslance. Jediným řešením se zřejmě zdál být co nejrychlejší přesun mimo dosah USA a nejpřijatelnější nabídka přišla opět z Egypta.¹⁴⁰

Dne 28. března opustilo panamské ostrovy letadlo mířící do Egypta nesoucí na palubě šáha i celý jeho doprovod – a to navzdory intenzivnímu přesvědčování ze strany Američanů, kterým se zdála opětovná přítomnost svrženého vládce v křehkém prostředí Blízkého východu značně riskantní. V noci letadlo přistálo na Azorských ostrovech, kde mělo doplnit palivo a poté pokračovat v cestě. Cestující ale stále nemohli odletět, jelikož se údajně čekalo na povolení přeletu nad některými státy. Až po mnoha hodinách stresující nejistoty, kdy nepřicházely žádné povzbudivé signály, smělo letadlo konečně zamířit přímo do Káhiry.¹⁴¹

Jaké byly důvody tohoto zdržení? Íránský právník Christian Bourguet připravoval žádost o vydání šáha do Íránu a krátce před jeho odjezdem z Panamy to oficiálně oznámil americkým úřadům. Američané samozřejmě museli vědět, že jakmile Pahlaví přesídlí do Egypta, nebude nic takového přicházet v úvahu, a tak Bourguet vyzval Hamiltona Jordana, předsedu generálního štábu, aby pozdržel letadlo ještě v dosahu USA. Ve spolupráci s ministrem Sádeqem Qotbezádem mu za to nabídl propuštění amerických rukojmí v Teheránu. Jordan samozřejmě nabídku přijal a nechal letadlo zastavit ještě na Azorech. Během těch dlouhých hodin se čekalo na oficiální podání žádosti. Když však stále nepřicházelo, přestal Jordan íránským slibům důvěřovat a propustil letadlo na cestu do Káhiry. Žalobu oba právníci nakonec skutečně podali, ale až 24. března, kdy už celá šáhova suita přistávala v Káhiře, tedy mimo dosah Spojených států.¹⁴² USA se tak zbavily bezprostředního tlaku na šáhovo vydání a mohly se soustředit na řešení situace v Teheránu.

¹⁴⁰ Sadat, J.: *A woman of Egypt*. New York: Simon and Schuster, 1987, s. 343.

¹⁴¹ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 311-313.

¹⁴² Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. s. 13 [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

4. Závěrečné období exilu

4.A Důsledky

Šáhovou smrtí v roce 1980 skončilo pro americkou administrativu vyčerpávající období. Krizová situace, trvající více než dva roky, s sebou nesla řadu komplikovaných rozhodnutí a pro americkou zahraniční politiku se ukázala jako značně problematická.

Po událostech v druhé polovině sedmdesátých let se pod drobnohled dostal především proces rozhodování v nejvyšší americké administrativě. Carter usiloval být hybnou silou všech velkých diskuzí, hlavou administrativy i mužem s rozhodovací pravomocí.¹⁴³ Nedařilo se mu však zaujmout tuto vůdčí roli v rámci své administrativy. Silné osobnosti jako Brzezinski, Vance nebo Kissinger se přirozeně prosazovali jako odborníci se značným vlivem na prezidentova rozhodnutí. Avšak pokud nedošlo ke shodě, měl prezident zafungovat jako rozhodné „poslední slovo“. To se ale ukázalo být problémem například v otázce exilu iránského šáha.¹⁴⁴

Jimmy Carter byl prezident spíše slova než činu. Stavěl se veřejně za dodržování lidských práv a přitom jeho největší středovýchodní spojenec byl označován za jednoho z jejich největších porušovatelů.¹⁴⁵ Hlásal partnerskou spolupráci i ve chvíli, kdy měl krizi přímo před očima.¹⁴⁶ Ze šáha se stal světový hráč, druhý největší světový dodavatel ropy, a jako takový měl nárok na určitou ochranu.¹⁴⁷ Prezident jej sice přemluvil k veřejným ústupkům, jako byly prohlídky věznic prováděné Červeným křížem, nebo setkání se zástupci Amnesty International a International Commission of Jurists, ale větší zásahy mohly narušit obchodní vztahy, a tak potenciálně do budoucna ohrozit i zájmy Spojených států v Íránu.¹⁴⁸

Do světové historie chtěl Carter vstoupit jako mírotvorce a představitel diplomacie mírových řešení a držel se svého volebního hesla: *“You are a good people; I am a good*

¹⁴³ Dumbrell, J.: *The Carter Presidency: A Re-evaluation*. New York: Manchester University Press, 1995, s. 168.

¹⁴⁴ Moens, A.: *Foreign Policy under Carter*. Boulder: Westview Press, 1990, s. 22.

¹⁴⁵ Spence, D.S.: *The Carter Implosion: Jimmy Carter and the Amateur Style of Diplomacy*. Westport: Greenwood Publishing Group, 1988, s. 80.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 65.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 73.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 74.

man; vote for me.”¹⁴⁹ To se mu dařilo poměrně dlouhou dobu – stál například za smlouvou SALT II nebo mírovou smlouvou mezi Egyptem a Izraelem. Jedním z klíčových problémů se ale nakonec stal Írán a islámská revoluce. V roce 1979 Sovětský svaz vojensky vstoupil do Afghánistánu, v Nikaragui se odehrál protisomozovský převrat a s nástupem nové iránské vlády zasáhla americký trh druhá ropná krize.¹⁵⁰

Po šáhově odjezdu ze země a jeho rychlém přesunu do Egypta zmizelo i největší dilema, a to vydání šáha do Íránu. Lze přirozeně dojít k závěru, že Spojené státy uvažovaly o možnosti využít šáhovo vydání pro výměnu za vězněné Američany, ovšem takový obrat ve spojeneckých vztazích by jejich reputaci ve světě pravděpodobně značně poškodil. Vydání šáha do Íránu bylo jednoduše nemožné a mít ho v dosahu ještě horší. Poslední pokus o vydání, jehož se účastnili pověřeni iránské právníci i člen americké administrativy Hamilton Jordan, jen těsně nevyšel; na egyptské půdě by to již prezident as-Sadat nepřipustil.

Šáhovým odjezdem však problémy nepominuly. Krize ve vztahu s Íránem pokračovala, a to hlavně díky několika desítkám rukojmích na americké ambasádě, ohroženému přísunu středoasijské ropy a velkým očekáváním americké veřejnosti především v souvislosti s blížícími se prezidentskými volbami.

V první řadě se americká administrativa soustředila na vyřešení teheránské krize. Přístup k USA se v Íránu po revoluci dramaticky obrátil, a to především po nastolení teokratického režimu. Carter i celá vláda byli velmi překvapeni odklonem nového režimu od dosavadních společenství. Spojené státy, nikoliv šáh, se dle slovníku nové vlády staly původci všech problémů. Podle toho také vypadala vyjednávání o propuštění rukojmích.¹⁵¹ Po několika měsících nečinnosti se Američané rozhodli zakročit vojensky a rukojmí osvobodit při operaci Orlí dráp. Vinou technických poruch i špatného vedení však celá akce skončila dříve, než začala, a zemřelo při ní 8 lidí.¹⁵² Sám Carter nezdár omlouval

¹⁴⁹ Mitchell, N.: *The Cold War and Jimmy Carter*, s.70 in Leffler, M. P., Westad, O. D.: *The Cambridge History of the Cold War, Volume III Endings*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

¹⁵⁰ Moens, A.: *Foreign Policy under Carter*. Boulder: Westview Press, 1990, s. 9.

¹⁵¹ Taterová, E.: *Kořeny a vývoj antiamerikanismu v Íránu a Saúdské Arábii během studené války* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/aktualni-cislo-2-2010/clanky/koreny-a-vyvoj-antiamerikanismu-v-iranu-a-saudske-arabii-behem-studene-valky.html>.

¹⁵² Tindall, G. B., Shi, D. E.: *Dějiny Spojených států amerických*. Praha: Lidové noviny, 2000, s. 434.

tím, že minimálně pokus byl nezbytný.¹⁵³ Celá řada operací se odehrála v utajení, a o dalších konkrétních operacích uskutečněných v rámci íránské krize tak máme pouze nejasnou představu.¹⁵⁴

Když už byl šáh mimo dosah Spojených států, zůstaly na seznamu požadavků především finance – zmrazené íránské účty i několik šáhových osobních účtů.¹⁵⁵ Vyjednávání pokračovala několik měsíců, během nichž islámští radikálové propustili ze zdravotních důvodů několik rukojmích. Oficiálně se nakonec vyjednavací usnesli na uvolnění íránských finančních zdrojů a nemovitého majetku šáha ve Spojených státech.¹⁵⁶ Rukojmí byla nakonec po 444 dnech propuštěna. Datum bylo symbolické, neboť se jednalo o den nástupu Ronalda Reagana do funkce prezidenta. Do jaké míry to mělo souvislost s rukojmími, můžeme dnes již pouze spekulovat, stejně jako o mnoha dalších bodech dohody.

USA navíc v lednu 1981 uzavřely tzv. Alžírskou dohodu,¹⁵⁷ v níž se zavázaly nevměšovat se do íránské politiky. Írán naproti tomu z rozhodnutí haagského tribunálu zaplatil rozsáhlé náhrady škody společností, které měly uzavřeny kontrakty se svrženým režimem a díky převratu přišly o značné prostředky.¹⁵⁸

Je více než pravděpodobné, že události v Íránu americká veřejnost vnímala pouze okrajově. Do té doby se většina běžných čtenářů zřejmě setkala pouze s příběhem o značně bohatém králi kdesi v orientální Asii a z módních časopisů byly známé též jeho dvě poslední manželky. Po vypuknutí revoluce se na stránkách novin mluvilo v souvislosti s americkými investicemi a íránským ropným průmyslem zejména o finančních problémech. Lze se nicméně domnívat, že ani tato situace průměrného čtenáře nad míru nezaujala. Velkým tématem začal být šáh a Írán až ve chvíli, kdy představoval

¹⁵³ Taterová, E.: *Kořeny a vývoj antiamerikanismu v Íránu a Saúdské Arábii během studené války* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/aktualni-cislo-2-2010/clanky/koreny-a-vyvoj-antiamerikanismu-v-iranu-a-saudske-arabii-behem-studene-valky.html>.

¹⁵⁴ V současnosti je nejznámější operace Argo, kdy americká tajná služba vyvezla z Íránu čtyři diplomatické pracovníky, kterým se při obsazování ambasády podařilo uprchnout a ukrýt se v domě kanadského vyslance. Úspěšná akce byla z bezpečnostních důvodů přiznána Kanadě, avšak v 90. letech byl spis zveřejněn. Celosvětově operaci proslavil až celovečerní film z roku 2012.

¹⁵⁵ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 320.

¹⁵⁶ Dumbrell, J.: *The Carter Presidency: A Re-evaluation*. New York: Manchester University Press, 1995, s. 168.

¹⁵⁷ Alžírská dohoda z r. 1975 mezi Irákem a Íránem už byla vypovězena. Tyto dvě smlouvy spolu blíže nesouvisejí.

¹⁵⁸ Sick, G.: *The Carter Administration* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://iranprimer.usip.org/resource/carter-administration-0>.

bezprostřední bezpečnostní riziko pro USA, a na přední stránky novin se dostal po obsazení americké ambasády.

Další diskutovanou otázkou byl dovoz ropy z Asie: z ekonomického hlediska bylo třeba najít nového strategického partnera v oblasti. Hlavním kandidátem se stala Saúdská Arábie. Zde byl antiamerikanismus také na vzestupu, a to hlavně kvůli nulové podpoře iránského šáha v době revoluce. Do čela vládnoucího klanu však v roce 1982 usedl silně proamerický král Fahd, který i přes námitky členů rodiny USA podporoval. Spojené státy si zřejmě vzaly příklad z Íránu a poté, co vypukla Íránsko-irácká válka, pomáhaly Saúdům chránit hranice.¹⁵⁹

Stejně jako v otázce mezinárodního spojení bylo i doma velkým problémem americké vládní garnitury veřejné mínění. Popularita významně klesala již od roku 1977 a v průběhu roku 1979 zaznamenala dramatický pokles.¹⁶⁰ To se odrazilo i na přízni voličů Jimmyho Cartera a posílilo šance Republikánů v nadcházejících prezidentských volbách. Právě za ně kandidoval Ronald Reagan – dříve známý herec a od padesátých let angažovaný Republikán s manželkou z vysoce postavené konzervativní rodiny.¹⁶¹ V předvolební strategii se soustředili zejména na celkový stav ekonomiky, která po druhém ropném šoku roku 1979-80 citelně oslabila.¹⁶² Protisovětská rétorika, události v Afghánistánu a Íránu, to všechno bylo možné využít. Přislib nové ekonomiky a nové krve do zahraniční politiky zněl při klidném a vyrovnaném projevu na Reaganových kampaních pro voliče velice lákavě.¹⁶³ Není pochyb, že po několika letech velkých mezinárodních krizí, které se dotýkaly přímo Spojených států, hledali voliči klidnější a stabilnější řešení.¹⁶⁴

Smrt šáha v roce 1980 vyřešila jen jeden menší problém. Americká veřejnost se daleko více soustředila na skupinu úředníků stále uvězněnou na teheránské ambasádě. Když však nevyšel ani ozbrojený pokus o osvobození, ztratili voliči důvěru v rozhodovací

¹⁵⁹ Taterová, E.: *Kořeny a vývoj antiamerikanismu v Íránu a Saúdské Arábii během studené války* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/aktualni-cislo-2-2010/clanky/koreny-a-vyvoj-antiamerikanismu-v-iranu-a-saudske-arabii-behem-studene-valky.html>.

¹⁶⁰ Derbyshire, I.: *Politics in the United States from Carter to Reagan*. Edinburg: Chambers, 1987, s. 36.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 45.

¹⁶² Taterová, E.: *Kořeny a vývoj antiamerikanismu v Íránu a Saúdské Arábii během studené války* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/aktualni-cislo-2-2010/clanky/koreny-a-vyvoj-antiamerikanismu-v-iranu-a-saudske-arabii-behem-studene-valky.html>.

¹⁶³ Spence, D.S.: *The Carter Implosion: Jimmy Carter and the Amateur Style of Diplomacy*. Westport: Greenwood Publishing Group, 1988, s. 82.

¹⁶⁴ Derbyshire, I.: *Politics in the United States from Carter to Reagan*. Edinburg: Chambers, 1987, s. 49.

schopnosti prezidenta Cartera. Ve volbách v listopadu 1980 pak s převahou vyhrál Carterův protikandidát, Ronald Reagan.

Jimmy Carter zapojil do své předvolební kampaně naplno všechna média, především televizi. Jeho silnými stránkami byly především sociální a veřejnoprávní sféra a péče o životní prostředí. Nabízel řadu reforem např. ve zdravotnictví; pravděpodobně chtěl zaujmout novým pohledem na věc. Republikáni však dobře využili událostí posledních let – ať už Írán či ekonomickou nestabilitu podpořenou ropnou krizí.¹⁶⁵

Rokem 1981 však problémy s Íránem pro americkou administrativu neskončily. Tato země se po revoluci roku 1979 kvůli svým ropným nalezištím i jako potenciální bezpečnostní hrozba stala jednou z hlavních zájmových oblastí na Středním východě. Vzhledem k místy se vyostřující agresi na obou stranách bude problematická pravděpodobně ještě mnoho let.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 53.

4.B Třetí fáze

Egypt přijal šáha opět velmi pohostinně. Parlament i tentokrát odhlasoval, že mu bude poskytnut exil. Vzhledem k rychlosti, s jakou bylo vše naplánováno a provedeno, můžeme tento akt považovat v podstatě za formalitu, která měla demonstrovat kolektivní podporu egyptského lidu. Íránská královská rodina nebyla po svém příjezdu uzavřena v izolovaném hotelovém komplexu jako v lednu 1979, ale nastěhovala se přímo do paláce Qubba, sídla určeného pouze státním návštěvám v centru Káhiry.¹⁶⁶

Primárním předmětem zájmu se nyní stal šáhův zdravotní stav. Musel absolvovat zásadní operaci slinivky břišní. Ta však neproběhla úspěšně a navíc odhalila, že situace je daleko vážnější, než se předpokládalo. Rakovina byla velmi rozsáhlá a postupovala poměrně rychle. Způsoby léčby, jež aplikovali předchozí lékaři, zřejmě nebyly vyhovující, a díky tomu nemoc značně pokročila.¹⁶⁷

Do Egypta přijela vzápětí i celá panovníkova rodina a mnoho jeho spolupracovníků. V prostorách paláce se upravovaly kanceláře a z Káhiry se pomalu stávalo hlavní centrum exilové vlády, jež začínala dostávat základní rysy.¹⁶⁸ Od šáhova odjezdu z Íránu uplynulo mnoho měsíců. Až teprve na přelomu jara a léta roku 1980 však vznikalo organizované centrum exilového odboje a vlády. S ohledem na geopolitickou situaci na Blízkém Východě k tomu Egypt nabízel skvělé zázemí a vláda také poskytla rozsáhlou podporu mnoha podpůrným projektům, například vzniku rozhlasové stanice.

Vzhledem k nízkému věku následníka trůnu a jeho skrovným znalostem komplexní státnické problematiky se pozornost komunity obracela stále více na císařovnu. Ta byla ještě v Íránu v sedmdesátých letech oficiálně určena možnou regentkou a podle osobních záznamů se ujímala své role postupně již od zhoršení šáhova zdravotního stavu v Mexiku.¹⁶⁹

V tomto období přiletělo do Egypta vyjádřit podporu šáhovi také množství zahraničních sympatizantů íránského odboje. Byli mezi nimi také představitelé některých

¹⁶⁶ Taheri, A.: *The unknown life of the Shah*. London: Hutchinson, 1991, s. 324.

¹⁶⁷ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 321.

¹⁶⁸ Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011, s. 432.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 433.

evropských zemí, například Nizozemska, i zástupci arabských monarchií, kupříkladu Jordánska.¹⁷⁰

Ani po operaci se šáh nezotavil dlouhodobě. Nemoc se opět zhoršovala a další nezbytné zákroky neměly potřebný účinek. Dne 28. července 1980 šáh Réza Pahlaví, poslední monarcha, který fakticky vládl Íránu, zemřel.¹⁷¹

Po smrti šáha do čela exilové vlády nastoupila císařovna Farah Díba Pahlaví. Díky její angažovanosti v politice a nízkému věku následníka, můžeme tento krok považovat za přirozený a nenacházíme žádné známky toho, že by někomu z přímých účastníků uspořádání nevyhovovalo. Důvodem tohoto stavu však mohl být i fakt, že principi scházelo do dosažení dvaceti let (hranice íránské dospělosti) pouze několik měsíců, a tak podle íránského práva mohl nastoupit do čela odboje za poměrně krátkou dobu.

Císařovna měla na exilové dění velký vliv již v posledních měsících před panovníkovou smrtí. Spolu s dalšími spolupracovníky zřídila odbojovou rádiovou stanicí Hlas Íránu a angažovala se v mnoha veřejných manifestech.¹⁷²

Egyptská vláda poskytla rodině i nadále k užívání palác Qubba. Bylo zde možné zřídit prostory kanceláří exilové vlády a hlavní štáb pro organizaci exilových hnutí.

Farah Díba převzala veškeré kontakty, které šáh udržoval s odbojovými skupinami po celém světě – především ve Francii, Velké Británii a Spojených státech, ale i v Německu a Turecku – a udržovala je i dlouho po nástupu svého syna na trůn.

Dne 31. října 1980 oslavil Réza Pahlaví plnoletost podle íránských zákonů a formálně nastoupil na trůn. V té době právě eskalovala íránsko-irácká válka, i proto pravděpodobně probíhaly oslavy spíše v důstojném a skromném duchu.

Navzdory skutečnosti, že již záhy po otcově smrti měl nový panovník značný vliv, faktická moc do jeho rukou přecházela pomalu. Po nástupu nového šáha se mnoho lidí i nadále obracelo v jednání na císařovnu. Pravděpodobně i z tohoto důvodu se po několika měsících vlády rozhodl přesunout centrum svého působení z Egypta do Maroka, kde mu král Hasan II. nabídl plnou podporu.¹⁷³

¹⁷⁰ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 328.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Tamtéž, s. 335.

¹⁷³ Tamtéž.

Rodina žila po šáhově smrti poměrně klidně. Trvalo jí mnoho let vzpamatovat se z tolika překotných a nešťastných událostí. Její členové se pohybovali mezi Egyptem, Velkou Británií, Francií a Spojenými státy, kde se velká část rodiny nakonec usadila.¹⁷⁴

Nelze však říci, že by se jim nadále problémy vyhýbaly. Šáhův synovec, známý představitel exilového hnutí ve Francii, podlehl zraněním po atentátu. Šáhovy děti se zase musely potýkat s psychickými následky traumatických zážitků. Dvě nejmladší, princezna Lejla a princ Alí Réza, spáchaly sebevraždu.

Co se týče dvou starších dětí, princezna Farahnáz vystudovala psychologii a psychoterapii a dnes působí v oblasti sociální péče. Současný šáh Réza se ujal své předurčené role hlavy státu. I nadále zůstává velkým zastáncem návratu monarchie a kritikem dnešní iránské vlády. Oženil se s Íránkou Jasmíne Ettemát Áminí, pocházející taktéž z rodiny pobývajících v exilu. Má s ní tři dcery, tudíž podle nástupnických práv iránské monarchie prozatím trůn nemá žádného následníka.¹⁷⁵

Dnes se nachází „srdce“ exilové vlády ve Spojených státech amerických. USA jí, s přihlédnutím k současnému napjatému stavu mezinárodních vztahů s Íránem, dopřává volné pole působnosti. Exilová vláda vytrvale bojuje proti stávajícímu iránskému režimu. V současné době je jejím cílem především zvyšovat informovanost o dění v zemi, na které hledí velmi kriticky.

Je až s podivem, kolik států, které před smrtí šáha odmítaly jakoukoliv spojitost s jeho jménem, natož pobyt na svém území, nyní vyjádřilo rodině podporu. Některé dokonce nabídly i pomocnou ruku. Jako příklad můžeme uvést Jordánsko nebo Francii. Pouhá přítomnost šáha donedávna představovala zásadní problém, který však jako by nyní již neexistoval.¹⁷⁶

Spojené státy i dnes při svém boji proti terorismu řeší i komplikované vztahy s iránskými představiteli, kteří se pod vlivem moderního extremismu často staví do role největšího odpůrce Američanů a jejich vlivu na Blízký a Střední Východ. Vztahy mezi oběma státy se od roku 1979 natolik vyhrotily, že se během posledních let mluví také o vojenském zásahu ze strany USA s případnou podporou NATO.

Situace se oproti počátku osmdesátých let změnila. Tehdy byl Írán pro USA důležitým zdrojem v oblasti ropného průmyslu a významným strategickým partnerem při

¹⁷⁴ *Biography* [online]. [cit. 2013-06-19]. Dostupné z <http://www.rezapahlavi.org/about.php>.

¹⁷⁵ Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004, s. 344-345.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 344.

zachovávání míru na Středním Východě. V současné době udržuje strategická partnerství se Saúdskou Arábií – asi největším současným centrem ropného průmyslu – s Jordánskem, Katar, SAE aj. Svůj vliv si udržuje i v Iráku a Afghánistánu.

Odbojová hnutí dodnes fungují. Ovšem mezi širokou veřejností i mezi mladšími Íránci, žijícími často již po celý svůj život v exilu, se snižuje informovanost o vlastních dějinách a s tím i důvod za návrat do země bojovat. Situace v Íránu se navíc dnes ani vzdáleně neblíží možnosti opětovného nástupu monarchie. Je tedy otázkou, po jak dlouhou dobu udrží rodina Pahlaví tuto myšlenku i nadále živou.

5. Závěr

Cílem této práce bylo poukázat na vliv íránské revoluce a jejích důsledků na události v amerických politických dějinách.

Právě krize spojená s exilovým životem íránského šáha byla jednou z bezprostředních příčin výrazné neshody uvnitř americké administrativy. Neschopnost zaujmout jednotné stanovisko silně působila na veřejné mínění a mezinárodní reputaci USA.

Čeho se vlastně Carter a jeho poradci obávali? Írán dlouhodobě fungoval jako bariéra komunismu, který šířil Sovětský svaz a zároveň jako garantovaný spojenec uprostřed Středního východu. Jeho ztráta byla závažnou změnou pro americkou zahraniční politiku, která pro dovoz ropy obratem našla nástupce v nedaleké a v ropném průmyslu stejně angažované Saúdské Arábii. Jejich partnerství stálo sice na poměrně křehkých základech, ale díky zárukám v podobě vojenské podpory a ekonomických kontaktů vydrželo poměrně dlouhou dobu. USA se poučily a při upevňování vztahů se Saúdy věnovaly plnou pozornost nepokojům v oblasti.

Dvě ropné krize na počátku sedmdesátých let a na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, také prokázaly, jak snadno vývoj cen ropy ovlivní americkou ekonomiku. Tento způsob vyjednávání byl pro Írán velmi účinný a dlouhodobá blokáda dovozu ropy ze strany druhého největšího světového dodavatele mohla pravděpodobně snadno poškodit ekonomiku navázanou na petrolejářský průmysl.

Strategickou hodnotu Íránu na Středním východě však nemohlo nahradit nic. Stát v podobném stupni rozvoje a s takovým přístupem k západním zemím se v oblasti nenacházel.

Americká administrativa tak zřejmě věděla, co riskuje rozhodnutím, které veřejnost rozčaruje. Tlak tisku a veřejného mínění ale postupně sílil a žádal si řešení. Na konec to však byla právě nerozhodnost a opožděné reakce, které vyvolaly nespokojenost amerických voličů a pomohly Ronaldovi Reaganovi a Republikánům vyhrát příští volby.

Prezident zamýšlel zaujmout při správě země nejdůležitější místo. Chtěl se stát hybnou silou a zároveň přitom spoléhal na své poradce, mezi které patřilo několik výrazných a průbojných politiků, především Zbigniew Brzezinski, Cyrus Vance nebo

Henry Kissinger. Právě Vance a Brzezinski zaujali v otázce šáha amerického exilu opačná stanoviska. Byl to vlastně spor mezi národní bezpečností a reputací země na mezinárodním poli.

Silný vliv měla také celosvětová nejistota a strach z nového iránského režimu. Ohrožen se zdál především ropný průmysl a bezpečnost na Blízkém a Středním východě. Jejich ochrana se stala prioritou pro velkou část mezinárodního společenství. Ohrožit vlastní bezpečnost se jevilo natolik rizikové, že nejlepší strategií bylo vyčkávat, jak se situace sama od sebe vyvine.

Šáh velmi spoléhal na své spojence z dob před revolucí. Mylně se domníval, že vztahy, které tehdy pěstovali, budou fungovat i nadále. Podporu však našel jen u několika z nich, zejména u Henryho Kissingera a rodiny Rockefellerových, kteří dlouho ovlivňovali americkou administrativu ve prospěch šáha. Roztříštění na několik názorových proudů neprospívalo ani prezidentu Carterovi, jehož iránská otázka značně poškodila ve volbách, ani šáhovi, který stále věřil slibům svých amerických přátel a snažil se přesunout co nejbližší k USA. Paradoxně se nakonec pobyt v New Yorku stal asi nejhorším obdobím jeho exilového života, a to především díky rozsáhlým demonstracím protimonarchisticky laděných Íránců žijících ve Spojených státech.

Pokud by hned při odjezdu z Íránu bylo jasné, že Spojené státy šáha opravdu nepřijmou, mohly by i dějiny exilové vlády přestat stagnovat o několik důležitých měsíců dříve a odvíjet se mnohem více v duchu opravdu účinného protirevolučního odboje.

Krizová situace vyvrcholila obsazením americké ambasády v Teheránu, kdy velký počet rukojmích dal do iránských rukou mocný nástroj vyjednávání a postavil tak diplomacii USA do nezáviděníhodné situace. Írán jednoduše žádal vydání šáha a veškerých finančních prostředků náležejících jemu a předrevolučnímu státu. Pro Spojené státy nebylo již prakticky možné šáha vydat, i když část administrativy vyjednávala i o této možnosti. Reputaci si snažily zachránit i vojenskou akcí, která však nakonec veřejné mínění ještě zhoršila díky značně špatnému výsledku. Celkové řešení nakonec sice přineslo malé finanční odškodnění do obchodního sektoru, ale nejvýraznější část, propuštění rukojmích, se, pravděpodobně symbolicky, udála až při nástupu nového prezidenta Ronalda Reagana. Ten při své kampani často poukazoval na stav ekonomiky i zahraniční politiky a i díky tomu uspěl u svých voličů.

Byl by ale nesmysl považovat íránskou revoluci za nejdůležitější důvod Carterovy prohry. Ve volebním roce 1980 musel díky okolnostem mimo jiné soupeřit i se stoupajícími preferencemi republikánské strany a jejím návratem na výsluní. Návrhy jeho administrativy jako třeba nový fiskální program nepadaly na úrodnou půdu. Pozornost veřejnosti se také zaměřila i na samotný rozhodovací systém v americké administrativě.

Toto téma se dotýká i otázky morálky v mezinárodním partnerství. Nakolik je důležité, aby se tento vztah neudržoval pouze podle strategických potřeb

Toto téma nabízí řadu možností pro další bádání. Velmi zajímavou látkou, avšak značně náročnou především na zdroje z Íránu, se jeví snaha íránského porevolučního hnutí dosáhnout vydání šáha zpět do země, což se vlastně dělo po celou dobu jeho exilového života. Další možnosti skýtají porevoluční exilová hnutí, která díky velké časové prodlevě do doby, než se šáh skutečně ujal organizace odboje, byla neorganizovaná a poměrně různorodá, například, co se týče geografického rozložení, ať už mluvíme o hnutí v Íránu samotném, nebo například ve Francii či Spojených státech. Přínosným tématem by také byl i bližší průzkum americké či egyptské administrativy a jejich názorů a působení v otázce šáhova exilového života a politiky vůči porevolučnímu Íránu.

6. Prameny a literatura

Biografie

Carter, J.: *Keeping Faith: Memoirs of a President*. Fayetteville: University of Arkansas, 1995.

Jordan, H.: *Crisis. The Last Year of The Carter Presidency*. New York: G. P. Putnam Son's, 1982.

Pahlaví, F.: *Paměti*. Praha: Argo, 2004.

Pahlavi, M. R.: *The Shah's story*. London : Joseph, 1980.

Sadat, J.: *A woman of Egypt*. New York: Simon and Schuster, 1987.

Monografie

Abrahamian, E.: *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Abrahamian, E.: *Iran: Between Two revolutions*. Princeton, N.J: Princeton Univ. Press, 1983.

Auger, V. A.: *The Dynamics of Foreign Policy Analysis. The Carter Administration and The Neutron Bomb*. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers, 1996.

Axworthy, M.: *Dějiny Íránu: říše ducha - od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

Bareš, L., Veselý, R., Gombár E.: *Dějiny Egypta*. Brno: NLN, 2009.

Beattie, K. J.: *Egypt during the Sadat years*. New York: Palgrave, 2000.

Bloom, M.: *The Pahlavi Problem: A Superficial Diagnosis Brought the Shah into the United States*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1684171>.

Boyd, L.: *A King's Exile: The Shah of Iran and Moral Considerations in US Foreign Policy*. [online]. [cit. 2012-06-16]. Dostupné z <http://www.usc.edu/dept/LAS/ir/sirga/ARboyd234.pdf>.

Broad, W.: *No CAT Scans in Mexico for Shah?*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1749113>.

Carter, J.: *1979, 2. June 23 to December 31, 1979*. Washington: US Gov. Print. Off. 1980.

Cottam, R. W.: *American Policy and the Iranian Crisis* [online]. [cit. 2014-07-05]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4310344>.

Cottam, R.: *Goodbye to America's Shah*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/1148512>.

Cvrkal, Z.: *Írán*. Praha: Libri, 2007,

Derbyshire, I.: *Politics in the United States from Carter to Reagan*. Edinburg: Chambers, 1987.

Dumbrell, J.: *The Carter Presidency: A Re-evaluation*. New York: Manchester University Press, 1995.

Durman, F.: *Popely ještě žhavé. Díl I. Válka a nukleární mír. 1938 – 1964*. Praha: Karolinum, 2004.

Durman, F.: *Popely ještě žhavé. Díl II. Konce dobrodružství. 1964 – 1991*. Praha: Karolinum, 2004.

Gombár, E.: *Írán za vlády Rezy šáha Pahlavího*. in *Historický obzor* 12, 2011, č. 7/8.

Gombár, E.: *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Karolinum, 1999.

Graham, R.: *Iran. The Illusion of Power*. London : Croom Helm, 1978.

Harr, J. E., Johnson, P. J.: *The Rockefeller century*. New York : Scribner, 1988.

Chehabi, H. E.: *The Pahlavi Period*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4311184>.

Lapidus, I. M.: *A History of Islamic Societies*. Cambridge University Press, 2002.

Lewis, B.: *Islamic Revolution* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.nybooks.com/articles/archives/1988/jan/21/islamic-revolution/?page=3>.

Milani, A.: *The Shah*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

Mitchell, N.: *The Cold War and Jimmy Carter*. in Leffler, M. P., Westad, O. D.: The Cambridge History of the Cold War, Volume III Endings, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Moens, A.: *Foreign Policy under Carter*. Boulder: Westview Press, 1990.

Moens, A.: *President Carter's Advisers and the Fall of the Shah* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2152227>.

Saikal, A.: *Islamism, the Iranian revolution, and the Soviet invasion of Afghanistan*, s. 117 in Leffler, M. P., Westad, O. D.: The Cambridge History of the Cold War, Volume III Endings, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Summit, A. R.: *For a White Revolution: John F. Kennedy and the Shah of Iran* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/4330063>.

Sreberny-Mohammadi, A. and M. A.: *Post-Revolutionary Iranian Exiles: A Study in Impotence*. [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/3991849>.

Shahram, Ch.: *U.S. Security Interests in the Persian Gulf in the 1980s* [online]. [cit. 2014-07-05]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/20024695>.

Shawcross, W.: *The Shah's last ride: the fate of an ally*. New York: Simon and Schuster, 1989.

Sick, G.: *Iran: A View from the White House*. [online]. [cit. 2013-06-17]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/20672113>.

Sick, G.: *The Carter Administration* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://iranprimer.usip.org/resource/carter-administration-0>.

Spence, D.S.: *The Carter Implosion: Jimmy Carter and the Amateur Style of Diplomacy*. Westport: Greenwood Publishing Group, 1988.

Syrůček, M.: *Henry Kissinger: bůh či d'ábel diplomacie*. Praha: Epoque, 2004.

Taheri, A.: *The unknown life of the Shah*. London: Hutchinson, 1991.

Taterová, E.: *Kořeny a vývoj antiamerikanismu v Íránu a Saúdské Arábii během studené války* [online]. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z <http://www.defenceandstrategy.eu/cs/aktualni-cislo-2-2010/clanky/koreny-a-vyvoj-antiamerikanismu-v-iranu-a-saudske-arabii-behem-studene-valky.html>.

Tindall, G. B., Shi, D. E.: *Dějiny Spojených států amerických*. Praha: Lidové noviny, 2000.

Zonis, M.: *Iran: A Theory of Revolution from Accounts of the Revolution* [online]. [cit. 2012-01-19]. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/2010391>.

Elektronické zdroje

Archives - World Bank – John Jay McCloy [2014-04-27]. Dostupné z <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/EXTARCHIVES/0,,contentMDK:20504728~pagePK:36726~piPK:437378~theSitePK:29506,00.html>.

Biography [online]. [cit. 2013-06-19]. Dostupné z <http://www.rezapahlavi.org/about.php>.

Novinové články

Rudé právo

Bude Chomejnímu umožněn vstup do Íránu? Manévry Bachtijárovy vlády [1979-26-01].

Dosavadní monarchistická vláda v Íránu padla. Vítězství lidového povstání [1979-14-02].

Dvoji hra Bílého domu [1980-31-03].

Hesla proti panovníkovi [1979-09-01].

Chomejní očekáván v pátek v Íránu: Opozice chce republiku [1979-24-01].

Chomejní varuje USA [1979-08-11].

Íránská krize před novým mezníkem. Chomejní se vrací? [1979-30-01].

Írán očekává změny [1979-16-01].

Írán neklidný i po odjezdu šáha: Rozhodující etapa [1979-19-01].

Írán na prahu osudové etapy. Miliony vítaly Chomejního [1979-02-02].

Íránská vláda odstoupila [1979-07-11].

Írán očekává novou vládu [1979-08-02].

Írán po vítězství lidových sil. Úsilí o normalizaci [1979-15-02].

Íránská krize se dále zauzluje [1979-06-02].

Jelínek, M.: Příliš horký kaštan [1979-04-01].

Křížovatky íránské krize. Akce „rukojní“ I. [1980-26-03].

Křížovatky íránské krize. Akce „rukojní“ II. [1980-29-03]

Letecký most USA – Írán [1979-13-01].

Napětí v Íránu nepolevuje. Armáda střílela v Teheránu [1979-27-01].

Napětí v Íránu roste [1979-29-01].

Napětí mezi Irákem a Íránem [1979-06-11].

Napětí se vyhrocuje [1979-12-02].

Národní program imáma Chomejního [1980-22-03].

Nebezpečí vládní krize v Íránu [1979-08-11].

Nevraživý pohled USA na revoluční vývoj v Íránu. Bilancují ztráty [1979-16-02].

Nová vláda v Íránu [1979-02-01].

Očekává se šáhův odjezd [1979-16-01].

Obezřelý postup opozice v Íránu. Hrozba puče trvá [1979-07-02].

Odhodlání iránské opozice [1979-23-01].

Po bouřlivém závěru týdne v Íránu. Teherán v rukou lidových sil [1979-13-02].

Pracující uposlechli výzvu Chomejního. V Íránu ukončena stávká [1979-23-02].

Protiamerická hesla v ulicích Teheránu [1979-02-11].

První kolo voleb v Íránu [1980-17-03].

Roční bilance nepokojů v Íránu: 65 000 mrtvých a raněných [1979-10-01].

Rozkol v iránské armádě [1979-22-01].

Sadat znovu zve šáha [1979-22-02].

Spojené státy hledají náhradu za Írán. Slepují na Blízkém východě nový vojenský blok [1979-14-02].

Svět bez iránské ropy [1979-12-01].

Šáh opustil Írán [1979-17-01].

Tisková konference Mahdího Bazargána v Teheránu. Program prozatímní vlády [1979-10-02].

V Íránu situace stále napjatá. Konfiskace šáhova majetku [1979-17-02].

V Íránu uzly ještě nerozpletly. Vytvoření „islámské revoluční rady“ [1979-05-02].

V Íránu zmařeno spiknutí proti Chomejnímu [1980-01-03].

Zhoubná hra s osudy národů [1979-01-02].

Znovu střelba v Íránu [1979-18-01].

Zhoubná hra s osudy národů [1979-01-01].

The New York Times

Arenson, K. W.: *Iran, Amid Turmoil, Is Repaying Debts* [1979-09-01].

Gerth, J.: *U.S. Banks Use Frozen Iran Asset to pay off debts of Shah's regime* [1979-29-12].

Gwertzman, B.: *Carter Aid is Sent to Panama to Ease Dispute over Shah* [1980-22-03].

Kifner, J.: *Iranian Bar Hostage Talks Repeating Demands for Shah* [1979-09-11].

Nossiter, B. D.: *Khomeini v. Shah: What the Record Say* [1979-26-11].

Smith, T.: *Why Carter Admitted the Shah* [1981-18-05].

Teheran Students Seize U.S. Embassy and Hold Hostages; Ask Shah's Return and Trial [1979-04-12].

International Herald Tribune

Anti-Shah Toll Feared at 30 As Spoldiers Shoot at Crowd [1979-18-01].

Atenson, K. W.: *Iran, Despite Disruption, Meets Payments on Loans* [1979-10-01].

Brinigin, W.: *Bakhtiar Warns of Retaliation If Khomeini Seeks „Holy War“*[1979-02-05].

Burr, R.: *Work Is Ordered on Smaller Ships. Carter Rejects Bid For Another Supercarrier* [1979-10-01].

Carter Returns, Confers With Foreign Aides [1979-11-01].

Concern for Iranian Situation Is Seen. Carter Orders a Dozen Jet Fighters so Saudi Arabia [1979-10-01].

Cut in Oil Use Urged On U.S. Consumers [1979-03-01].

Farris, F.: *Carters Sees „Good Allies“ In Post Shah Government* [1979-19-01].
Foreigners Flee Iranian Chaos [1979-03-01].

Fitcett, J.: *French See Alliance in Teheran* [1979-17-01].

Hoagland, J.: *U.S. Now Sees Khomeini as Key in Iran* [1979-22-01].

Khomeini Bit to U.S. [1979-03-01].

Khomeini Pledges To Fight for Power [1979-24-01].

Khomeini Removes Bani-Sadr; Carter Says Captives Mistreated [1979-29-11].

Kennedy Calls Carter Budget Pro-Rich [1979-15-01].
Lewis, P.: Khomeini Asks Iran For „Law and Order“ [1979-18-01].
Lewis, P.: Khomeini Softens His Threats [1979-11-01].
Managing the To Be Free. Shah Orders Family To Give Up Wealth[1979-10-01].
Ner Iran Cabinet Starts Work Amid Protests, Call to Disobey [1979-08-01].
Oil Prices Soaring as Iran Output Slow [1979-03-01].
Oil Strike Eases; Iranians Await Bakhtiar Cabnet [1979-06/07-01].
Pro-Shah Troops Fire At Crowd [1979-18-01].
Reston, J.: Carter’s Scorecard At Halftime [1979-15-01].
Shah Foes Demand Embassy Renaming [1979-17-01].
Shah Leaves Teheran. 3 Top Officers Resign in Iran [1979-05-01].
Shah Picks a Council, Paving Way for Exit [1979-15-01].
Smith, T.: Iranians Vow Early Trials If Shah Goes to 3d Country [1979-30-11].
U.S. Aides See Loss in Backing Bakhtiar [1979-15-01].
Wilson, G. C.: Egypt Offers to Hold Planes Sent to Shah [1979-07-02].

The Times

Mr Carter cuts off Iranian oil imports [1979-13-11].